

Egy néptáncgyűjtő körút adatainak értelmezése

**Martin György 1969-es erdélyi gyűjtőútjának
feldolgozási lehetőségei**

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés.....	2
2. Az 1969-es néptáncgyűjtő körút ismertetése.....	5
3. A gyűjtőút történeti kontextusa	7
4. A legfontosabb források és jellegzetességeik.....	10
4.1 Levéltári források.....	11
5. Néptáncfilm mint a gyűjtőút forrása	15
BTK ZTI Ft. 671. Szék (Sic)	23
BTK ZTI Ft. 673. Ördögösfüzes (Fizeşul Gherlii).....	26
BTK ZTI Ft. 676. Magyaró (Aluniş).....	28
Összefoglalás	31
Irodalomjegyzék	32
Archívumi források.....	36
<i>Rövidítések</i>	36
<i>Táncfilmek, filmleíró jegyzőkönyvek, táncfotók, magnetofonfelvételek</i>	36
<i>Kézírtas dokumentumok</i>	37

1. Bevezetés

A néptánc hosszú évek óta az életem szerves részét képezi. Táncosként a mindenkori együttes munkában fontos szerepe van az archív filmeknek: a felvételen szereplő táncosok mozgásának, térhasználatának, táncépítkezésének, páros viszonyainak stb. ismeretének. Néprajz szakos hallgatóként azt gondolom, hogy a gyűjtéseken készült filmeknek több rétege van, amelyekre jóval kisebb hangsúly került, mint a mozgás elemzésére, megértésére, felhasználására. A táncon kívül vizsgálható a tánc társadalmi beágyazottsága és kontextusa, a lokális vagy akár a Kárpát-medencei kulturális rendszerben elfoglalt helye. A magyarországi táncfolklorisztika egészen a közelmúltig elsősorban a mozgásanyag formai-strukturális szempontok szerinti feldolgozására és rendszerezésére, valamint a táncok történeti alakulásának kutatására fektette a hangsúlyt,¹ az ezredfordulótól kezdődően pedig megindult a társadalmi kontextus felrajzolása is.² Munkám célja, hogy a korábbi terepmunkák körülményeinek feltárásával hozzájáruljak a fenti megközelítések során feldolgozott adatok kritikai felülvizsgálatához. A korábbi eredmények kritikai megközelítése csak a pontos adatok ismeretében lehetséges, ehhez pedig behatóan kell az adatok felvételének körülményeit is ismerni.

A magyar táncfolklorisztika tudománytörténetével néhány publikáció már foglalkozott, ám ezek jellemzően nagyon szűkszavú összefoglalások, elsősorban a kutatási eredményekre és feladatokra koncentráltak.³ A táncfolklorisztikán belül a táncfilmezések története, az egyes terepmunkák, gyűjtőutak forrásainak feltárása, kontextualizációja még gyerekcipőben jár, ám a már megjelent kevés számú tanulmány azonban fontos adatokkal és meglátásokkal gazdagítja a témát. Munkámhoz legszorosabban Karácsony Zoltán egyik tanulmánya kapcsolódik,⁴ aki a kezdeti erdélyi gyűjtéseket mutatja be és röviden ismerteti is a gyűjtési körülményeiket, ezeknek főleg az általános vonásaikra koncentrálna. Karácsony tanulmánya az 1940-es évektől készült filmeket ismerteti egészen 1963-ig, az első hivatalos, a magyar és román állam jóváhagyásával lezajló gyűjtésig – a záró évszám valószínűleg nem véletlen, hiszen 1963 után megszaporodtak azok a felvételek, amelyek erdélyi táncokat rögzítenek, kezdve az általam vizsgálni kívánt 1969-es gyűjtőúttal. Szintén szorosan rokonítható kutatásommal Fügedi János és Vavrinecz András szerkesztésében megjelent *Régi magyar táncstílus – Az ugrós* című antológia,⁵ amelyben az egyes táncfelvételeknél a felvétel jellemzőire is kitértek, többek között

¹ Pl. MARTIN Gy. 1977b; 1977c.; 1995.

² Pl. KAVECSÁNSZKI M. 2020.; RATKÓ L. 1996.; VARGA S. 2007.; VARGA S. 2011.

³ Pl.: PESOVÁR F. 1983. 27–52.; MARTIN Gy. 1990. 187–189.; MARTIN Gy. – PESOVÁR E. 1998. 540–602.; FELFÖLDI L. 2001. 77–83.

⁴ KARÁCSONY Z. 2009.

⁵ FÜGEDI J. – VAVRINECZ A. 2013.

az írott forrásokból nyert információkat és a képsorokon látottakat leírva. Munkámat jelentősen inspirálta Varga Sándor 2013-ban publikált, *Néptáncgyűjtések adatolása és értelmezése* című munkája.⁶ A szerző saját gyűjtési, néptáncfilmzési tapasztalatára építve mutatja be annak fontosságát, hogy a gyűjtött anyag pontos adatolása mennyire nélkülözhetetlen. A táncosoktól (és zenészekről) nemcsak a testbe ágyazott táncos tudást,⁷ de azt is fontos rögzíteni, ami a mozgáson túl a táncához tartozik: a szokásokat, az interperszonális viszonyokat és egyéb körülményeket, hogy a tánc helyét az adott közösség társadalmában elhelyezhessük. A gyűjtési körülmények rögzítése is legalább annyira fontos része a későbbi helyes értelmezésnek és felhasználásnak.⁸

Munkám során a fentebb bemutatott három mű célkitűzését szeretném némileg ötvözni. Az általánosan kiemelhető jellemzők mellett néhány egyedi példával is szemléltetem megállapításaimat, és a lehetőségekhez mérten azt bemutatni, hogy milyen körülmények – legyen szó történeti-politikai, társadalmi vagy akár természeti körülmények – alakították azt, ahogyan a néptáncfilmeket elkészítették akkor és ott.

A néptáncfilmzés kontextusának megrajzolása kettős eredményre vezethet: egyrészt a filmen látottak értelmezését segítheti elő, másrészt annak megértéséhez is hozzájárulhat, hogy az a kutatógeneráció, amely e felvételeket elkészítette, milyen kérdésfelvetésekkel és célokkal dolgozhatott, milyen értelmezési keretben gondolkodhatott, és ehhez kapcsolódóan milyen kutatómódszertant használhatott. A gyűjtőmunkák történeti és elméleti kontextualizálásával az elődök tudományos munkásságának értelmezési keretét rajzolhatjuk meg, ezáltal közelebb kerülve az ő értelmezésük érvényességéhez vagy cáfolhatóságához. Ilyen célú törekvések az utóbbi néhány évben már láttak napvilágot⁹ és engem is részben az a szándék vezérel, hogy az előttünk járó kutatók munkásságát tiszteletben tartva, de kritikus szemlélettel is forgassuk. Így például szem előtt tartva, hogy – az említett táncfilmek és a kapcsolódó dokumentáció vizsgálata alapján – a korábbi tánckutatók szemlélete sokszor túlságosan esztétizáló, a táncéletben és a táncolásban bekövetkező változási folyamatokat figyelmen kívül hagyó, és elsősorban a formai-strukturális elemzésekre koncentráló volt.¹⁰ Számos olyan jelenség dokumentálása elmaradt, amelyeket ma már nem, vagy csak nagyon esetlegesen lehet pótolva rögzíteni. A filmekhez és hangfelvételekhez kapcsolódó kísérődokumentumok is gyakran

⁶ VARGA S. 2013.

⁷ Angol kifejezéssel: *embodiment*. CSORDAS, T. J. 2021.

⁸ VARGA S. 2013. II. https://archivum.folkradio.hu/folkszemle/varga_neptancgyujtes02/index.php (legutolsó megtekintés: 2023. 01. 10.)

⁹ FÜGEDI J. et al. 2020. kísérő tanulmányai; KÖNCZEI Cs. 2015. 829–839.; KÖNCZEI Cs. 2020. 254–269.

¹⁰ VARGA S. 2020. 88.

hiányosak, a hézagokat nehéz kitölteni. A korábbi gyűjtések körülményeinek feltárása azonban nem lehetetlen feladat és a levéltári jellegű kutatások mellett más módszerek is a rendelkezésre állnak. A hazai táncfolklorisztika alkalmazza például a visszacsatoló interjúk készítésének módszerét, mely komoly előrelépést jelenthet a 20. századi néptáncfilmek adatainak kiegészítése és az adott helyen történő gyűjtési körülmények feltárása területén.¹¹

Szeretném azt is bemutatni, hogy milyen, a tánceseményeket alakító körülményeket kell figyelembe venni, amikor egy filmes néptáncgyűjtést értelmezünk. Ezek a filmek nem mentesek a kutatói preconcepciók és kisebb-nagyobb beavatkozások hatásaitól. Ugyanakkor a kutatókat is érték olyan hatások, amelyek miatt preconcepciók mentén dolgoztak terepen. Az ő gondolkodásmódjukat is befolyásolták olyan tényezők – például a kapott tudományos–elméleti képzettségük, szűkebb érdeklődési területük, vagy az őket körülvevő társadalmi-politikai viszonyok, a rendelkezésükre álló technika, sőt, akár az időjárás is. Mindezek a tényezők valamilyen irányba terelték az adott kutatást, gyűjtést, így ezek vizsgálatakor a kutatókat érő hatások feltárására is érdemes hangsúlyt fektetni, amennyire lehetséges.

Jelenleg is folyamatban lévő kutatásomban az 1969-es, hathónapos gyűjtőút forrásainak feltárását és a gyűjtőút rekonstruálását tűztem ki célul, amelyet a Magyar és a Román Tudományos Akadémia kutatói közösen végeztek 1969 januárja és júniusa között Erdély vegyes (magyar–román, valamint cigány) lakosságú területein, elsősorban néptánc- és népzene gyűjtésre fókuszálva.¹² Választásom elsősorban azért esett erre a terepmunkára, mert időben és térben meglehetősen jól körülhatárolható; a gyűjtés során felvett anyag hang- és képminőségben és mennyiségben is kimagasló, és ezek – filmszalagok, fényképfelvételek, kéziratos dokumentumok – kiváló állapotban meg is maradtak a Zenetudományi Intézet Filmtárában; sok és sokféle forrás segítségével megközelíthető, a *viszonylag* jól dokumentált gyűjtőutak közé tartozik. Véleményem szerint mind a néptánc kutatás, mind pedig a néptáncmozgalom számára kiemelkedő forrásértékkel bírnak azok a filmek, amiket ekkor rögzítettek.

Azért is figyeltem fel kifejezetten erre a gyűjtőútra, mert a gyűjtéssel kapcsolatban semmilyen egykorú publikáció nem látott napvilágot a hazai tudományos vagy ismeretterjesztő

¹¹ SZÉKELY A. 2019. 486–497.

¹² Az 1969 első felében végzett út során Martin György nemcsak terepmunkát végzett, hanem archívumi és szakirodalmi kutatásokat is, valamint tanulmányozta a román tánc kutatási módszereket is. (ELKH BTK Zenetudományi Intézet [továbbiakban: BTK ZTI] Martin György Kéziratos Hagyatéka [továbbiakban: MGy KH] 045. [doboz] „*Jelentés – Románia 1969/I.*” 1). A kutatás egy későbbi szakaszának feladatai közé tartozik annak felderítése, hogy Martin milyen eredményekre jutott tanulmányútjának ezen részével.

irodalomban. Ugyanakkor korábbi, valamint kisebb volumenű kutatásokról jelentek meg beszámolók, összefoglalók (nem említve a könyv formájában is megjelent összefoglaló monográfiákat).¹³

2. Az 1969-es néptáncgyűjtő körút ismertetése

Martin György, a magyarországi táncfolklorisztika vezető kutatója már nem először gyűjtött táncokat és hangszeres zenét Erdélyben, amikor 1969 januárjában megérkezett a Román Szocialista Köztársaságba, de sem előtte, sem utána nem tartózkodott ott ilyen hosszú ideig. 1969 első félévében több mint negyven gyűjtési pontot érintettek Moldova, Kalotaszeg, Mezőség, a Maros-Küküllő vidéke, Marosszék és a Szilágyság térségében; Kolozs, Maros, Szilágy és Fehér megyékben. Ezt egészítette ki három Vaslui megyei község, amelyek a moldvai tánc kultúráról adnak hírt.¹⁴ Ezekben a megyékben – Vaslui-t nem érintve – a magyarság lélekszámát 1966-ban, tehát a gyűjtéshez képest három évvel korábban az alábbi táblázat mutatja:¹⁵

1966			
Megye	Lakos (fő)	Ebből magyar anyanyelvű (fő)	A magyar anyanyelvűek százalékos aránya
Fehér /Alba/	383.000	27.000	7%
Kolozs /Cluj/	631.000	166.000	26%
Maros /Mureş/	562.000	253.000	45%
Szilágy /Sălaj/	263.000	64.000	24%

1. táblázat: A magyarság lélekszáma Fehér, Kolozs, Maros és Szilágy megye területén 1966-ban.

Martin a gyűjtésről leadott jelentésében összesen negyvenhárom községet sorol fel.

„Az anyagrögzítő gyűjtés számszerű eredményei: 42 tekercsnyi magnetofon szalagra vett tánczene (köztük 11 tek. Sztanó Pállal együtt készített kiváló minőségű reprezentatív felvétel),

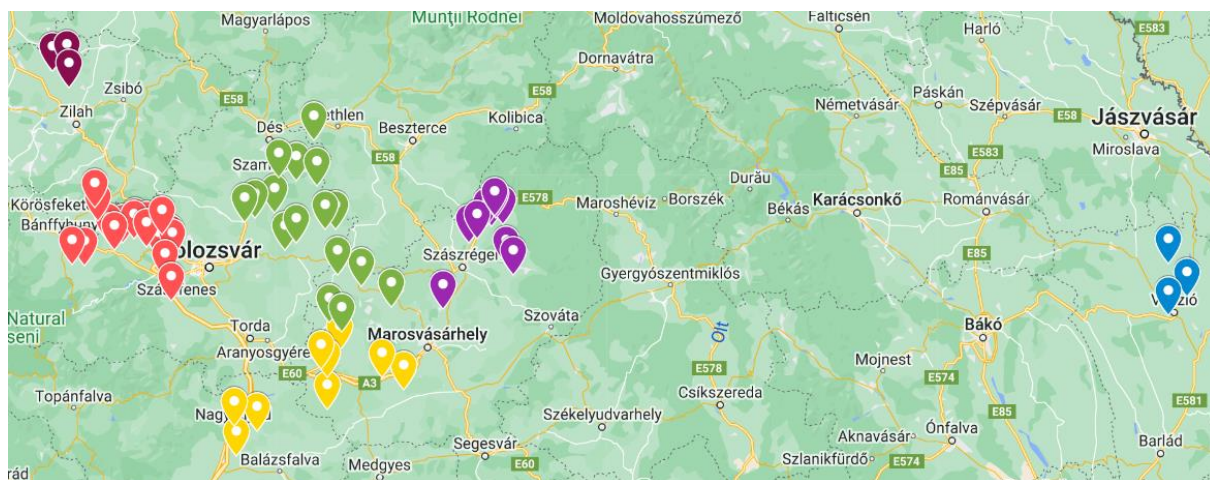
¹³ Lsd. pl.: MARTIN Gy. – PESOVÁR E. 1958. 424–436.; MARTIN Gy. 1964. 93–97.; MARTIN Gy. 1965. 251–259.; MARTIN Gy. 1966. 423–450.

¹⁴ BTK ZTI MGy KH. 014/2.1.7 (1969-es romániai gyűjtés papírai) „Javaslat...” 1. Érdemes megjegyezni, hogy ebben a dokumentumban Martin magyarországi megyék (Hajdú-Bihar, Békés, Csongrád) és kutatópontok kiválasztásáról is szót ejt, azt feltételezve, hogy ez a kutatási projekt kölcsönösen valósult volna meg mindkét ország területét érintve. A kutatás egy lehetséges folytatása lenne azt felmérni, hogy megvalósult-e ez az elképzelés, és ha igen, akkor milyen módon és eredménnyel.

¹⁵ Az adatok DIÓSZEGI László és R. SÜLE Andrea szerkesztésében megjelent *Hetven év. A romániai magyarság története 1919–1989* című könyvéből származnak. DIÓSZEGI L. – R. SÜLE A. (szerk.) 1990. 58.

7.000 méter mozgó film (ebből 2.200 méter Sztanó Pállal együtt készített reprezentatív célokra is alkalmas hangos-színes film), 60 tekercs fotófilm (cca. 2000 fényképfelvétel).”¹⁶

Az én számításaim szerint ennél jóval több helységben vett fel adatot, azaz a helyi táncokhoz, táncélethez, zenéhez kapcsolódó szöveges információt. A felkeresett vagy valamilyen formában érintett települések pontos listájának összeállítása nehézségekbe ütközik a nagy mennyiségű és egymásnak gyakran ellentmondó vagy nem kiegészítő forrást kell egybevetni ehhez. Jelenlegi ismereteim szerint Martin gyűjtőútja mintegy ötvennyolc (!) települést érintett valamilyen módon.

1. ábra: Martin György gyűjtőpontjai 1969. januárja és júniusa között: szöveges, zenei- és filmes gyűjtések. A térképen több jelölő is fedi egymást, így inkább csak a kutatás súlypontjainak érzékeltetésére alkalmas. Készült a MyMaps.Google alkalmazás segítségével.

Figyelemre méltó adat az is, hogy mintegy hatszáz táncosnak jegyezték fel a nevét.¹⁷ Nagyjából negyven primás és a velük játszó zenekar játékát rögzítették, köztük többek repertoárját szinte kimerítő részletességgel.¹⁸

A közel 6.000 méternyi film,¹⁹ amit ez alatt a fél év alatt rögzített Martin György társaival együtt, más gyűjtésekhez során keletkezett anyaghoz viszonyítva is nagy mennyiség. Számításom szerint a BTK Zenetudományi Intézet (a továbbiakban: BTK ZTI) tulajdonában lévő, 1940 januárja és 1968 decembere közötti filmek közül megközelítőleg 10.000 méternyi

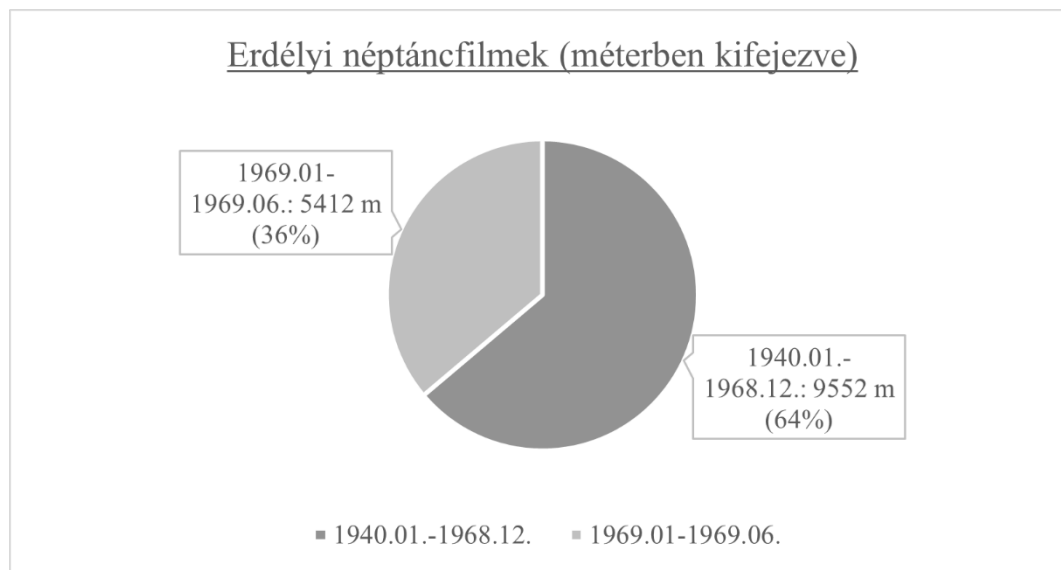
¹⁶ BTK ZTI MGy KH 045. „Jelentés – Románia 1969/I.” 1–2.

¹⁷ A ténylegesen filmre vett, de nem nevesített táncosok ennél jóval többen voltak; egy-egy nagyobb létszámú gyűjtésnél ugyanis nem vették fel mindenki adatait, legfeljebb a szólótáncosokét.

¹⁸ Ilyen „kimerített repertoárnak” tartja Kőnczei Csongor például Kovács Simon ’Buráló’ magyarlónai primás dallamkészletét. KŐNCZEI Cs. 2011. 98.

¹⁹ Számításaim szerint a BTK ZTI Filmtárában őrzött negatív kópiák együttesen nem érik el a 7.000 métert, mint ahogyan azt Martin a jelentésében írta.

filmszalag készült erdélyi táncokról.²⁰ Ennek mintegy 36%-t teszik ki Martin hathónapos gyűjtőútján készült filmek.

2. ábra: 1940 januárja és 1969 júniusa közötti, erdélyi táncokat rögzítő néptáncfilmek a BTK ZTI Néptánc Archivumában (méterben kifejezve).

Ezen a hatalmas mennyiségű filmen „az egymással szoros kapcsolatban élő magyar és román férfi- valamint párostánc változatokat s ezek kísérőzenéjét többszáz regionális változatban rögzítettem.”²¹ Feltehetően ezek a rögzített táncfolyamatok új lendületet adtak a hazai formai-strukturális táncvizsgálatoknak és a tradicionális táncok interetnikus kapcsolatainak feltérképezéséhez, de akár a tánckísérő zenére irányuló vizsgálatok számára is nélkülözhetetlen adatokat szolgáltathattak.²²

3. A gyűjtőút történeti kontextusa

Tanulmányomban fontosnak tartom röviden bemutatni, hogy milyen történelmi „díszletek” között zajlott ez a gyűjtőút. Szeretnék kijebbi lépni a néprajzi/folklorisztikai keretből, amiben általában egy gyűjtés kapcsán mozogni szokás, és arra szeretnék ezzel rávilágítani, hogy egyetlen gyűjtés vagy tudományos kutatómunka sem mentes saját korának politikai, történelmi jellegzetességeitől, lehetőségeitől.

²⁰ Ezeknek egy része Erdélyben lett felvéve, más része pedig Magyarországra költözött erdélyi telepesekről készült. Lsd. KARÁCSONY Z. 2009.

²¹ BTK ZTI MGy KH 045. „Jelentés – Románia 1969/I.” 1.

²² Az 1969-es filmek (és magnetofonfelvételek) tudományos szerepének feltárása külön kutatási feladatnak ígérkezik.

A gyűjtés történelmi kontextusának keretét két (egykori) szocialista állam társadalmi lehetőségei, közigazgatása, kultúrpolitikája határozta meg, a gyűjtésnek terepet adó Román Szocialista Köztársaság és a vezető kutatót „delegáló” Magyar Népköztársaság.

A romániai kisebbségpolitika a 20. század második felében lényegében már csak a magyarságot érintette, akik a legnagyobb létszámú nemzetiségként maradtak az országban. A másik két legfontosabbnak tekinthető kisebbség, a németiség és a zsidóság lélekszáma először az 1940-es években fogyatkozott meg erősen, majd az 1970-es évektől kezdődően egyre inkább elenyészővé vált.²³ Ezért beszélhetünk a kisebbségpolitikán belül kifejezetten magyarságpolitikáról.²⁴ A Román Szocialista Köztársaság történetét is több szakaszra lehet osztani. Jelen dolgozat szempontjából a legfontosabb az 1965–1989 közötti Ceaușescu-időszak belül is az 1965–1974 közötti első periódusa. Az 1965–1974 közötti időszak, közvetlenül Nicolae Ceaușescu²⁵ főtitkárrá válását követően a kisebbségek bíztak abban, hogy a korábbi „klasszikus sztálinista időszakot”²⁶ maguk mögött hagyhatják az ő főtitkár vezetésével. Ceaușescu hatalomra kerülésével bizonyos liberalizációs tendenciák valóban jelentkeztek a kisebbségpolitikában is, amit a romániai magyarság bizakodva fogadott. A főtitkár célja ugyanis ekkor még a társadalommal való (részleges) kiegyezés volt, és ennek keretében a kisebbségek számára is tett gesztusokat, elsősorban a kultúra és az oktatás területén.²⁷

Az 1965–1974 közötti periódus egyik legfontosabb éve a gyűjtést közvetlenül megelőző év, 1968 volt, nemcsak kül-,²⁸ hanem belpolitikai téren is. A Román Szocialista Köztársaságban abban az évben hozták létre a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsát (MNDT), más nemzetiségi tanácsokkal együtt, illetve abban az évben szervezték át Románia közigazgatási rendszerét.

Az MNDT kulturális tanácsadói funkcióval bíró szervezetként működött, és jelentős súllyal rendelkezett főleg a szórványvidékek magyarsága életében. A közigazgatás átszervezése elsősorban a Maros–Magyar Autonóm Tartomány²⁹ megszüntetésével érintette a romániai magyarságot. A román állam korábban az autonóm tartomány területén igyekezett

²³ POZSONY F. 2009. 93; NOVÁK Cs. Z. 2016. 39

²⁴ Novák Csaba Zoltán definíciója szerint „[m]agyarságpolitikán a Román Kommunista Párt nemzetiségpolitikájának azt a szegmensét értjük, amely közvetlen vagy közvetett módon kihatással volt a romániai magyarság életére. A magyarságpolitika szerves része volt a párt nemzetiségpolitikájának [...]” NOVÁK Cs. Z. 2016. 40.

²⁵ A Román Kommunista Párt főtitkára 1965–1989 között.

²⁶ SZÁSZ Z. 1993. 179.

²⁷ NOVÁK Cs. Z. 40–41.

²⁸ HUNYA G. et al. 1990. 239–240.

²⁹ Románul: Regiunea Mureș-Autonomă.

összpontosítani a magyarság kulturális és oktatási intézményeit, és ezen a területen engedett teret a magyar nyelv szélesebb használatának, például a magyar nyelvű utcanévek, feliratok használatának engedélyezésével.³⁰ Az autonóm tartomány elsősorban a tömbmagyarságban élő székelység életében játszott fontos szerepet. Az 1968-tól érvénybe lépő, újonnan kialakított megyerendszerben csupán Hargitában és Kovásznában került a magyarság többségbe, emellett az összes többi erdélyi megye határát úgy húzták meg, hogy lehetőség szerint a magyarság aránya minél kisebb legyen, így kisebbségi jogaikkal ne tudjanak élni. Ugyanakkor „[...] az erdélyi magyar értelmiség ezt az időszakot, a későbbi fejlemények fényében, még mindig egyfajta enyhültebb légkörű időszakként élte meg.”³¹

Ezzel párhuzamosan a magyar állam figyelme is a nemzetiségekre kezdett irányulni. „A hivatalos nemzetfelfogás is megváltozott azzal, hogy az MSZMP lapja egyértelművé tette: Magyarország magáénak tekinti a határon belüli nemzetiségek ügyét, és nem hagyott kétséget aziránt sem, hogy hivatalos elvárás a szomszéd országokkal szemben az ott élő magyarság jogainak biztosítása.”³²

Külpolitikai szempontból ugyanekkor Románia külön útra lépett 1968-ban: a „prágai tavasz” leverésében a román állam nem vett részt, és ezzel a kimaradással alapozta meg a további „különutas” politikáját a kommunista táboron belül. „A szovjet türelmet igazán próbára tette 1968 augusztusa, amikor is Románia nemcsak kívül maradt a dubčeki Csehszlovákia elleni agresszióból, hanem a leghatározottabban elítélte azt, saját maga védelmére pedig egy sor látványos biztonsági intézkedést hozott.”³³

Az 1969-es néptáncgyűjtés tehát egy nagyon sajátos történelmi pillanatban valósult meg. Mindkét állam, a Magyar Népköztársaság és a Román Szocialista Köztársaság belpolitikailag egy aránylag nyugalmas periódusát élte: a Kádár-rendszer már a konszolidáció útjára lépett, a Ceaușescu-rendszer még meglehetősen visszafogott hozzáállást képviselt a kisebbségekkel kapcsolatban (is).³⁴ Az erdélyi terep kiválasztásában feltehetően nemcsak a tánc kutatás aktuális célkitűzései játszottak szerepet, hanem a közép-kelet-európai államok egymáshoz való viszonya is. A magyar állam kevés szomszédos országgal ápolt olyan viszonyt, hogy ekkora volumenű kulturális-tudományos együttműködést hozhatott volna tető alá. Csehszlovákiával az 1968-as intervencióban való magyar részvétel miatt romlott meg a viszony, a jugoszláv állam

³⁰ VINCZE G. 1998. 53.

³¹ FÖLDES Gy. 2007. 118.

³² FÖLDES Gy. 2007. 114.

³³ SZÁSZ Z. 1993. 178.

³⁴ NOVÁK Cs. Z. 2012. 152.

páriának számított a keleti blokkban, a kárpát-aljai magyarság a Szovjetunió fennhatósága alatt élt, körükben kutatásokat végezni nehéz feladatnak számított. Bár a román állammal sem volt felhőtlen kapcsolata hazánkban az 1960-as években, azon intézkedések és átszervezések miatt, amelyek a kezdeti engedmények után hátrányosan érintették az erdélyi magyar kisebbséget – mint például a megyehatárok átrajzolása, a magyar nyelvhasználat fokozatos ellehetetlenítése – a magyar vezetőség igyekezett fenntartani egy viszonylag baráti kapcsolatot a két nemzet között, amelyben helyet kaphatott a két állam tudományos akadémiáinak hivatalos együttműködése.

4. A legfontosabb források és jellegzetességeik

Kutatásomban első lépésként a BTK Zenetudományi Intézetben őrzött dokumentumot igyekszem feltárni. Itt őrzik ugyanis a gyűjtés legtöbb forrását: a film- és magnetofonszalagokat, a fényképeket, a hozzájuk tartozó jegyzőkönyveket, és egyéb levéltári jellegű forrásokat, mint például Martin György kéziratos hagyatékát. Más intézményekben őrzött forrásokhoz eddig csak kis mértékben férhettem hozzá, azonban a kutatás további szakaszában mindenképpen szükség lesz ezek feltárására és összegyűjtésére is. Az adatgyűjtés és a forrásfeltárás során többféle forrástípussal is találkoztam, így ezek összevetése is segítségemre vannak a vonatkozó szakirodalom mellett, a gyűjtőút rekonstruálásában. Ebben a tanulmányban elsősorban a filmes és levéltári forrásokat mutatom be, valamint érintőlegesen a hangfelvételek szerepét, elsősorban terjedelmi korlátok miatt.

Kutatásom jelenlegi szakaszában csak a Magyarországra került gyűjtési anyagokkal foglalkoztam. A filmleírójegyzőkönyvek tanúsága szerint ugyanis a filmek és a hangszalagok, a gyűjtéshez tartozó kéziratos anyagok egy része a Bukaresti, illetve a Kolozsvári Folklór Intézethez került. Sajnos, arról nem rendelkezünk részletesebb információval, hogy ezek milyen adatokat tartalmaznak.³⁵

A BTK ZTI Filmtárában huszonnyolc leltári szám alatt vannak nyilvántartva az általam vizsgált filmfelvételek, ebből huszonhét az Ft. 668–Ft. 694. közöttiek, a 28. pedig Martin György saját filmjei közül az egyik, az MGy 27/1–2-es jelzetű felvétel.³⁶ Ezen kívül Martin György kéziratos hagyatékának alábbi részét használtam fel.

³⁵ Részleges vagy teljes másolatai-e az adott filmszalagnak, vagy kiegészítő, tehát a hazai kutatás előtt ismeretlen felvételek-e. Az is kérdéses, hogy megvannak-e ezek az adathordozók az említett intézményekben, és ha igen, milyen állapotban vannak.

³⁶ Részletesebben lsd: 1. sz. függelék: *A filmszalagok jellemzőinek rövid listája*.

4.1 Levéltári források

Martin György hagyatékával kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy bár tartalmi áttekintése megtörtént, az iratokról részletes katalógus még nem készült, és a gyűjtemény (teljes) feldolgozása még nem történt meg.³⁷ A mintegy százharmincöt darab iratgyűjtőből álló hagyatékából kilenc dobozban, több iratcsomóban fellelt dokumentumok jelentős mennyiségű releváns adattal is szolgáltak,³⁸ ugyanakkor némi hiányérzetet is keltettek bennem. Mielőtt rátérnék a hagyaték tartalmának bemutatására, hadd emeljem ki, hogy nem bukkant fel terepnapló,- vagy magánapló a tárgyalt időszakból. Olyan adatokat tartalmazó gyűjtőfüzetek, magán- és hivatalos levelek, a kiutazáshoz szükséges dokumentumok és a kiküldetés után megírt beszámolók egyaránt előkerültek, amelyek sok, eddig ismert adatot megerősítettek, de a gyűjtés körülményeit leíró dokumentum mindezidáig nem látott napvilágot. Elképzelhető, hogy nem is készült semmiféle hasonló irat, akár az is, hogy megsemmisült, esetleg nem került bele a hagyatékba. Személyes élményeket, a gyűjtőútra való visszaemlékezést csak Martin néhány munkatársának tollából ismerünk, pl. az egyik legjelentősebb román etnokoreológus, Anca Giurchescu és az erdélyi szóránymagyarság fontos alakja, Kallós Zoltán is írt arról az időszakról, amikor Martinnak közösen dolgoztak.³⁹

A kutatás céljait világítja meg a „*Javaslat a román–magyar táncfolklorisztikai együttműködésre*” kezdetű előterjesztés, amely pizkozat formájában került elő a hagyatékából. Ebben olvasható, hogy kifejezetten a magyarok, románok és cigányok által vegyesen lakott területekre irányuló gyűjtést tervezett a két tudományos akadémia, ugyanis az 1960-70-es évek fordulóján „[m]integy négyszázezer magyar él[t] Erdély vegyes lakosságú területein ún. interetnikus diaszpórában [...]”.⁴⁰ „A Román és Tudományos Akadémia bukaresti és kolozsvári Etnográfiai és Folklór szekciója valamint a Magyar Tudományos Akadémia Népzene kutató Csoportjának tánckutató munkatársai végezzenek közös gyűjtőmunkát azokon a vegyes lakosságú területeken, ahol a táncélet, a tánckincs és a tánczene vizsgálata alapján a magyar és román népi tánc kultúra kapcsolatainak, összefonódásának, kölcsönhatásainak részleteire is fény derülhet.”⁴¹

³⁷ A hagyaték legfontosabb elemeivel kapcsolatban lásd: PÁLFY Gy. 1993.

³⁸ Az irathagyaték feldolgozása még folyamatban van. Az átvizsgált iratgyűjtőkből kilenc tartalmazott releváns dokumentumot. Bővebben: 2. sz. *függelék: Vonatkozó kéziratok dokumentumok Martin György hagyatékából.*

³⁹ GIURCHESCU, A. 2014. 11–29., az 1969-es gyűjtésről a 18–23. oldal között írt; KALLÓS Z. 1993. 49–56., az 1969-es közös munkáról az 51–52. oldalakon írt (az évszám megjelölése nélkül).

⁴⁰ DIÓSZEGI L. – R. SÜLE A. (szerk.) 1990. 57.

⁴¹ BTK ZTI MGy KH 014./2.1.7. „*Javaslat a román–magyar táncfolklorisztikai együttműködésre*” 1.

A vegyes lakosságú területekre való fókuszálás, illetve az a tény, hogy nemcsak magyar táncanyag gyűjtését és vizsgálatát tűzte ki célul, Martin meglátása szerint elősegítette a hivatalos szervekkel (és feltehetően a román tudományos élet résztvevőivel is) a jó munkakapcsolatot: „Munkám eredményességét, a fenntartás nélküli szolgálatkészséget a jelenlegi politikai szituáció⁴² mellett úgy érzem két szubjektív – s mások számára is ajánlatos – tényezőnek köszönhettem. Nem azzal a kizárólagos céllal végeztem munkámat, hogy »csak magyar anyagot« gyűjtsek. Másrészt több mint egy évtizedes jó személyes, baráti kapcsolataim voltak a román tánc és zenefolkloristák legjelentősebbjeivel. A hivatalos szervek felé ők közvetítették problémáimat, kéréseimet, s így a lehető leggyorsabban el is intéződtek.”⁴³

A hagyatékban talált levelezésekből, például Sztanó Pál 1969 januári leveléből derült ki továbbá, hogy Martin – főleg útja első felében – anyagi gondokkal küzdött:

„69. jan. 26.

Kedves Gyurka!

Remélem anyagi körülményeidtől eltekintve jól érzed magad. Azokról ugyanis hallottam néhány szót Jolitól. Nincs valami félreértés a dologban? Úgy tudom hogy a szállodai költséget nem szokták a napidíjból fedeztetni. Gondolom ilyen irányú nehézségeidről érdemes volna a csoportnak hivatalosan is beszámolni, hátha tudnának valamit intézni.

[...]

Pali”⁴⁴

Erre azonban – szerencsére – érkezett megoldás a Magyar Tudományos Akadémia részéről:

„Kedves Dr. Martin!

Örömmel közlöm, hogy a mai napon kapott értesítés szerint március hónaptól kezdve magasabb összeget tudunk átutalni, miután végre intézkedett a Bank a szállásköltségek felemelése ügyében. Ezek alapján tehát márciustól kezdve összevontan 178.20 Leu-t fog kapni naponként, azaz egy napi szállására 120.- Leu jut.

Remélem problémáit ez a hír megoldja. További minden jót kívánok.

[aláírás] Zalai Györgyné

Pallóné távollétében”⁴⁵

⁴² Kérdéses, hogy „jelenlegi politikai szituáció” alatt mit érthetett Martin.

⁴³ BTK ZTI MGy. KH. 045. „Jelentés – Románia 1969/I.” 3.

⁴⁴ BTK ZTI MGy. KH. 014./2.1.7. „Az 1969-es romániai gyűjtőút iratkomplexuma” Feltehetően Sztanó Pál levele Martin György részére.

⁴⁵ BTK ZTI MGy. KH. 014./2.1.7. „Az 1969-es romániai gyűjtőút iratkomplexuma” ZALAI Györgyné válaszevele feltehetően Martin György panaszára.

Martin az anyagiakról a tanulmányút után készített és leadott beszámolójában is említést tett:

„A rendelkezésemre bocsájtott összevont napidíj és szállásköltség – különösen a márciustól folyósított felemelt összeg – elégnek bizonyult, anyagi gondjaim nem voltak. Abban az esetben azonban ha végig városban (s főleg Bukarestben) tartózkodtam volna éppenhogy elegendő lett volna. Az általános ONT (Ibusz) szoba Bukarestben 80.- lei, Kolozsváron 60.- lei, kisebb városokban 45.-, szállodában külföldinek mindig a kétszerese. Sok barátom, ismerősöm lévén jelentős összegeket megtakaríthattam.

E megtakarítások tették lehetővé, hogy a munkámhoz szükséges jelentős kiadásokat fedezhettem (utazások, csomagszállítások, telefonok, s a film és magnetofonfelvételek lebonyolításához szükséges zenészköltségek, nemegyszer adatközlői munkadíjának megtérítése a mulasztott munkáért). Baráti kapcsolatok és ismerősök nélkül azonban a tulajdonképpeni fő munkára, a költséges helyszíni gyűjtések fedezésére nem sok pénzem maradt volna.”⁴⁶

Ez utóbbi levélből úgy tűnhet, hogy az Akadémia az utazás szervezésekor egyáltalán nem számolt azzal, hogy nemcsak a szállás és az étkezés költségeit, de egyéb szükséges kiadásokat is fedezni kell egy terepmunka során.

A hagyatékban talált levelezésből, valamint a leadott jelentésből kiderül, hogy a hangosfilmeket készítő Sztanó Pál⁴⁷ csatlakozása, valamint a hangosfilmek rögzítéséhez használt Debie Sinmore típusú kamera kivitele Erdélybe eredetileg nem volt a gyűjtési tervben, az ő csatlakozása a gyűjtőcsapathoz egy, a gyűjtés közben felmerült ötlet lehetett:

„A MTA I. Oszt. vezetőségének s az NKO-nak külön köszönettel tartozom Sztanó Pál hirtelen és gyors átutazásának lehetőségéért. A vele együtt végzett kéthetes munka (hangosfilm-felvételek) romániai tanulmányutam legeredményesebb napjai közé számított és a hazahozott anyag értékét többszörösére növelte.”⁴⁸

A Sztanóval folytatott levelezésben is akad nyoma annak, hogy március környékén már felvetődött, sőt szerveződhetett Sztanó kiutazása, amely azonban a filmleíró jegyzőkönyvek tanúsága szerint csak május második felében valósult meg.⁴⁹

⁴⁶ BTK ZTI MGy. KH. 045. „Jelentés Románia 1969/I. 3.

⁴⁷ SZTANÓ PÁL (1928–1997) hangdokumentátor, 1957–1970 között a Magyar Tudományos Akadémia Népzene kutató Csoportjának műszaki vezetője, 1970–1997 között az MTA Zenetudományi Intézetének hangdokumentációs osztályának vezetője. (Muzsika XL. 1997. aug. 1. 49.)

⁴⁸ BTK ZTI MGy. KH. 045. „Jelentés Románia 1969/I. 4.

⁴⁹ Az első filmezési alkalom, amelyen részt vett: 1969. május 25. (BTK ZTI Fjk. 680. Pacalka)

„1969.03.

Kedves Gyurka!

Megkaptam értesítéset és örülök, hogy a kooperáció sikerülni ígérkezik. Természetesen a vállalkozó kedvem változatlan ez irányban és rajta leszek, hogy jó munkát végezhessünk. Úgy gondolom, hogy tartózkodásunkat kb 2 hétre tervezhetjük. Most készülök Jolival beszélni Pálffy ügyben, de még csak ½ 9 van este és ő nincs otthon. Mi a véleményed jó lenne-e ha Ernő is eljöhetne? Ha hozná a múzeumi Bolexet azt kitűnően lehetne egyidejű részfelvételekre használni. Még abban is reménykedek, hogy a Perfectone-val a hangszinkronját is meg tudnám oldani és úgy az olcsóbb néma filmanyagot is hangosként tudnánk felhasználni. Vajjon a Folklor Int. milyen felkészültséggel jön és tud-e filmanyagot biztosítani? [...]

Pali”⁵⁰

Martin iratai között található egy olyan román nyelvű dokumentum is, amely egy vázlatos tervet tartalmaz Sztanó Pál részére:

„Program Sztanó Pállal

(Hangosfilm) tánc és zene

Május 22-27. Fehér megye (Pacalka, Magyarlapád, Bece)

Anca Giurchescu-val és Radu Donnal

Május 28-Június 3. Kolozs megye (Válaszút, Bonchida, Szék, Gorbó, Türe)

Emil Petruțiu-val és Adrian Vicollal.”⁵¹

A tervben felsorolt gyűjtések a hangos Debie Sinmore típusú kamerával javarészt meg is valósultak; e feljegyzés alapján úgy tűnhet, hogy csak a magyarbecei filmzés maradt el. Kallós Zoltán visszaemlékezésében azonban egy válaszüti hangosfilmzésről is olvashatunk, amelyet azonban az rossz időjárás hiúsított meg: „Bonchidáról be volt szervezve, hogy átmegyünk Válaszútra – ez pünkösöd harmadnapján volt – délelőtt filmeztünk Bonchidán, délután átmentünk Válaszútra. Összegyűltek a táncosok és a zenészek Válaszúton és egy olyan vihar

⁵⁰ BTK ZTI MGy. KH. 014./2.1.7. „Az 1969-es romániai gyűjtőút iratkomplexuma” Sztanó Pál levele Martin Györgynek, 1969. márciusa (nap ismeretlen).

⁵¹ Program cu Pal Sztanó

(Sonor film) joc și muzica

Mai 22-27. jud. Alba (Pețelca, Lopadea Nouă, Beța)

cu Anca Giurchescu și Radu Don

Mai 28-Juni 3. jud. Cluj (Răscruci, Bonțida, Sic, Gîrbău, Turea)

cu Emil Petruțiu și Adrian Vicol (Saját fordítás.) (BTK ZTI MGy. KH. 014./2.1.7. „Az 1969-es romániai gyűjtőút iratkomplexuma” Vázlatos terv Sztanó Pál részére.)

kerekedett, hogy sajnos nem tudtuk megcsinálni ezt a hangosfilmet, ami eléggé bántott engemet is, mert pont a szülőfalum maradt ki ebből a hangosfilmezésből.”⁵²

Sztanó Pál mellett természetesen mások is dolgoztak Martinnal együtt terepmunkái során. A román kutatók közül legtöbbször Emil Petruțiu-val szállt ki terepre, de több alkalommal is közösen gyűjtöttek Anca Giurchescu-val, illetve Radu Don-nal, ezért terepmunka szempontjából valószínűleg ezt a három román kollégát tekinthetjük Martin legfőbb munkatársának.⁵³ A román kutatók általában a vegyes lakosságú települések filmfelvételei során csatlakoztak Martinhoz, vagy a reprezentatívabb hangosfilmezések alkalmával. Az erdélyi magyarok közül legtöbbször Kallós Zoltán kíséretében a terepen.⁵⁴ Sztanó Pálon kívül a magyarországi kutatók közül leghosszabb időre Martin felesége, Borbély Jolán csatlakozott a gyűjtőúthoz, rajta kívül Takács András és Quittner János neve is feltűnik egy-egy filmfelvétel jegyzőkönyvében.

5. Néptáncfilm mint a gyűjtőút forrása

Jogosan merülhet fel a kérdés, hogy miért érdemes foglalkozni a 20. század néprajzi, és ezen belül is a néptáncgyűjtő terepmunkák körülményeivel és módszertanával. Mészáros Csaba és Vargyas Gábor találóan foglalták össze:

„A terepmunka módszertana tehát egész tudományágunkat meghatározó, alapvető jelentőségű kérdés. [...] [M]inden tudományágnak alapvető igénye az, hogy folyamatosan pontosítsa munkamódszerét, valamint meghatározza azt, hogy milyen kutatási adatokkal dolgozik. Okulván a korábbi terepmunkák és néprajzi monográfiák hiányosságaiából, tudományunk

⁵² KALLÓS Z. 1993. 52.

⁵³ Az útról készített hivatalos beszámolóban rajtuk kívül is több román kutatót felsorol, akik segítségére voltak: Mihail POP, Consantin COSTEA, Andrei BUCȘAN, Vera PROCA, Emanuela BALACI, Adrian VICOL, Josif HERTEA, Gottfried HABENICHT, Tiberiu ALEXANDRU, Tita SEVER, Veronica HIGHIAN (Bukarest); Dumitru POP, Ion TELES; Virgil MEDAN (Kolozsvar). (BTK ZTI MGy. KH. 045. „Jelentés Románia 1969/I. 2.)

⁵⁴ Az a kérdés, hogy Kallós Zoltán helyismerete, széles kapcsolatrendszere mennyiben befolyásolta a gyűjtést, legyen szó a gyűjtőpontok vagy a táncos adatközlők kiválasztásáról, egyelőre nincs megnyugtatóan tisztázva. Kallós 1993-as visszaemlékezésében többször utal arra, hogy saját családtagjai, ismerősei, családjának barátai segítettek a filmezéseket több mezősi településen is, és sokszor szintén Kallós ismerősi köréből kerültek ki a felvételeken szereplő táncosok egy része is. Az talán kijelenthető, hogy a mezősi gyűjtések helyszíneit az ő tanácsai alapján választhatták ki. Az azonban, hogy mennyire határozta például a kalotaszegi helyszínek és táncosok kiválasztását, megint más kérdés. Írásos bizonyíték nélkül úgy vélem, nem érdemes ennél nagyobb találgatásokba bocsátkozni.

A hivatalos beszámolóban a következő romániai magyar kutatók kerültek felsorolásra: FARAGÓ József, ALMÁSI István (Kolozsvar); BENKŐ János, OLOSZ Katalin, DOMOKOS István, SZÉKELY Dénes, HORVÁTH Margit, V. ANDRÁS János, BALOGH Edgár (Marosvásárhely). A magyar segítők közül tudományos munkát elsősorban Faragó József, Olosz Katalin és Almási István végzett, a többi felsorolt személy jellemzően valamilyen kulturális szerv – művelődési intézmény, néptáncgyűttes vagy sajtóorgánus – alkalmazásában állt (BTK ZTI MGy KH 045. „Jelentés Románia 1969/I.” 2). Ebből a jelentésből teljes mértékben hiányzik Kallós Zoltán neve, a gyűjtésben betöltött – bármilyen – szerepére nem történik utalás, sőt, neve említés szintjén sem merül fel.

igyekszik egyre pontosabb, alaposabb adatfelvételre alkalmas terepmunka-módszertant kialakítani.”⁵⁵

A néptánc kutatás által összegyűjtött adatok, valamint az elvégzett munka eredményeinek értelmezését nehezíti az a tény, hogy a táncgyűjtő terepmunka módszerének elméleti összefoglalása még mindig nem történt meg.⁵⁶ E tanulmánynak nem az a célja, hogy ezt a hiányosságot pótolja, sokkal inkább arra szeretne rámutatni, hogy ennek a módszertani kidolgozatlanságnak milyen következményeit vélhetjük felfedezni a múlt századi tánc kutatásban. Annál is inkább, mert a kortárs néptánc kutatás és gyakorlati néptánc oktatás- és feldolgozások legnagyobb részét azokra a filmfelvételekre (is) támaszkodik, amelyek az 1950–1980-as évek közötti időszakban készültek.

Ezek az adatok felbecsülhetetlen értékűek és nem megismételhetők, ám a felvételek elkészülte, az a látásmód, amely a felvétel elkészítésére ösztönözte az akkori gyűjtőket, egészen más volt, mint a mai, és ez a nézőpont a rögzített adatokra is komoly befolyással bírt. A korábban jól alkalmazható gyűjtési módszerek akár a mai viszonyokra adaptálva is megállhatják a helyüket, a túlhaladott megközelítések felismerése pedig annak az elkerülését mozdítja előre, hogy az újabb gyűjtői és kutatógenerációk ugyanolyan „hibákat” már ne kövessenek el.

Martin és kortársainak szemlélete a magyarországi folklorisztika történetében gyökerezik, ugyanakkor hazánk 20. század második felének története, a Rákosi-, majd a Kádár-korszak tudománypolitikája és miliője is rányomta a bélyegét.

Az a historizáló, a paraszti kultúrát statikus jelenségként kezelő, esztétizáló szemlélet, amely főleg Martin György és munkatársai korai gyűjtéseinek érhető tetten, a közép-kelet-európai romantikából eredő folklorisztika jellemzője.⁵⁷ Martin saját munkáiban is utalt arra, hogy esztétikai alapon is válogatta azokat az adatokat, amelyekre kutatásait építette,⁵⁸ ám azt soha nem fogalmazta meg, hogy pontosan milyen kritériumok szerint „esztétikus” egy népművészeti alkotás. Az esztétizáló törekvés talán a legújabb kulturális elemek elutasításában fogható meg a legjobban: a magyar nótát húzó kalotaszegi primás leintésében⁵⁹ vagy éppen a különböző társastáncok rögzítésének elhanyagolásában. Dóka Krisztina mutatott rá, hogy több más, jellemzően polgári eredetű társastánc mellett „[...] a valcer fokozatosan beépült a paraszti

⁵⁵ MÉSZÁROS Cs. – VARGYAS G. 2016. 9.

⁵⁶ VARGA S. 2014a. 105–106.

⁵⁷ GIURCHESCU, A. – TORP, L. 1991. 2.

⁵⁸ MARTIN Gy. – PESOVÁR E. 1960. 214.; VARGA S. 2014b. 491.

⁵⁹ Lassú csárdás, Türe. BTK ZTI Mg 2031./ZTI AP 7655d; 00:38:54–00:39:01.

közösségek helyi tánckészletébe, a 20. századra helyet kapott a táncalkalmak legfőbb szórakoztató funkciójú táncai között.”⁶⁰ A ’60-as években felvett táncfilmek azonban általában nem azt tükrözik vissza, hogy a társastáncok egyre nagyobb szerephez jutnak a falusi tánckultúrában. Holott növekvő népszerűségükre feltehetően Martin is felfigyelt, hiszen rengeteg helyen megfordult Erdély területén ez alatt a fél év alatt, láthatott-hallhatott olyan információkat, eseményeket is, amelyeket nem rögzített. Erre a figyelemre utal az 1970-ben, tehát közvetlenül a gyűjtés után összeállított *Magyar tánc típusok és táncdialektusok* című jegyzetében olvasható bekezdés:

„Erdélyben a 19. századi polgári táncdivatok nem tánciskolás úton, hanem részben közvetlen népi átvételként (szászoktól), részben pedig spontán városi hatásként terjednek. [...] Nagymértékben hasonulnak a helyi táncokhoz, motívumkincsét nagymértékben gazdagítják, eredeti zenéje is sokszor teljesen átalakul, kicserélődik. Itt még olyan táncok is átesnek a folklorizálódás szűrőjén, mint a keringő [...].”⁶¹

A falusi kultúrát érő legújabb, 20. századi hatások és a társastáncok rögzítésének hanyagolása különösen annak fényében érdekes, hogy Martin is, és több munkatársa is foglalkozott a társastáncok kultúraformáló hatásával, sőt, szinte a magyarországi tánc kutatás kezdete óta foglalkoztatta a kutatókat és táncgyűjtőket kisebb-nagyobb mértékben a legújabb táncdivatok megjelenése és terjedése a falvakban.⁶²

Tánckutatók közül többen rámutattak már arra a tényre, hogy az 1950–1980-as évek kutatógenerációja más szempontból is erősen szelektálta a gyűjtött és gyűjtésre váró adatokat. Anca Giurchescu és Lisbet Torp a közép-kelet-európai folklorisztikai gyűjtésekről állapították meg általánosságban:

„A terepmunka tárgya olyan kritériumok alapján van kiválasztva, mint »autentikusság«, ez alatt megfelelő informátorokat és teljeskörű dokumentációt értve, »művészeti érték«, értve ez alatt a legjobb informátorokat, a legjobb technikai eszközök használatát és a legjobb felvételi körülmények elérhetőségét és egy repertoár »kimerítését« a teljes dokumentáción keresztül.”⁶³

⁶⁰ DÓKA K. 2014. 51.

⁶¹ MARTIN Gy. 1970. 13–14.

⁶² Bővebben: KAVECSÁNSZKI M. 2015. 190–210.

⁶³ GIURCHESCU, A. – TORP, L. 1991. 3.

„The object of field research was chosen according to such criteria as »authenticity«, meaning competent informants and full documentation, »artistic quality«, meaning the best informants, the best technical equipment, and the best recording conditions, and »exhaustion« of repertoire through its entire documentation.” (Saját fordítás.)

Ezek az észrevételek a magyar néptánc kutatásra és néptáncgyűjtésekre is érvényesek.⁶⁴ A „megfelelő” vagy „legjobb adatközlők” alatt az idős – a vizsgált korszakban elsősorban az 1890–1910-es évek között születettek – korosztály tudásának felderítését és rögzítését tűzték ki célul a gyűjtők, hogy a kultúra minél régebbi állapotát *rekonstruálhassák*.⁶⁵

„A történeti aspektusokat előnyben részesítő szemlélet eredményeképpen a reprezentatívnak tekintett jelenségek többségét az egykorú paraszti társadalomról az idősebb korosztályba tartozó adatközlőktől vették fel, akik akkor már nem voltak aktív résztvevői a lokális táncéletnek. Itt egy terület olyan táncairól és szokásairól beszélünk tehát, amelyeket egyáltalán nem használtak már a terepmunka idejében, vagy csak nagyon ritkán. A szokások gyakran konstruált állapotban lettek rögzítve, olyan táncokkal együtt, amelyek [valóban] a korabeli táncélet részét képezték. Ezért csak elszórt adataink vannak arról, hogy a táncdivatok hogyan változtak a terepmunkákkal egyidőben, az 1950-es és 1980-as évek közötti periódusban, mert ennek a kutatási koncepcióba való beillesztése nem történt meg korábban.”⁶⁶

E szemlélet miatt azonban háttérbe szorították azoknak a tudásanyagát, akik még valóban recens ismeretekkel rendelkeztek adott szokásokat, például a táncéletet illetően. Rá kell mutatni azonban az 1969-es gyűjtéssel kapcsolatban, hogy sokszor az akkor a 20-as, 30-as éveikben járó fiatalok táncait is rögzítették, amint azt a jegyzőkönyvekben feltüntetett adatok is alátámasztják.

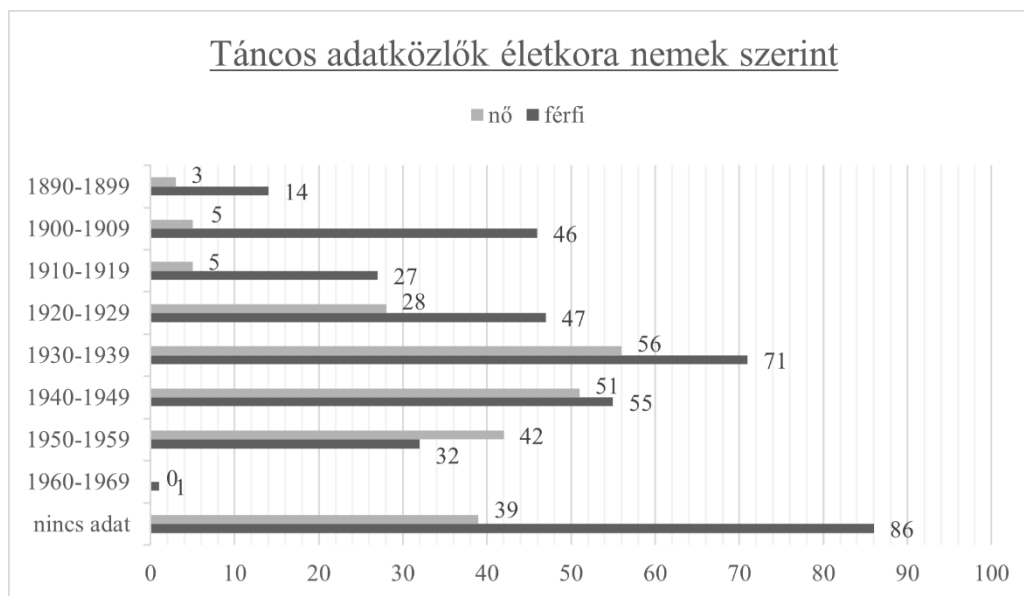
⁶⁴ Ez nem lehet véletlen, hiszen Anca Giurchescu egyrészt romániai kutatóként is része volt ennek a jellegzetes közép-kelet-európai szemléletnek, valamint Martinnal is munkakapcsolatban állt, többek között az 1969-es gyűjtés során is.

⁶⁵ MARTIN Gy. 1977a. 166.

⁶⁶ VARGA S. 2020b. 87.

„As a consequence of the approach favoring historical aspects, the majority of phenomena taken as representative of contemporary peasant tradition derived from informants among older age groups that were no longer taking an active part in dance life. We are talking here about dances and customs of an area that were not in use anymore, or only very rarely so, at the time of the fieldwork. The practices were frequently being recorded in a constructed state, together with those dances that were part of contemporary dance life. Therefore, we have only sporadic data about dance trends emerging coincidentally with the fieldwork in the period between the 1950s and 1980s because these did not align with the concept of research mentioned earlier.” (Saját fordítás.)

Ehhez érdemes Martin gondolatait hozzáolvasni: „Tekintve, hogy a táncdialektusok meghatározásánál a paraszti kultúra teljes felbomlása előtti – kb. a századforduló időszakára tehető – állapotot kívánjuk rekonstruálni, az időbeli-történeti kontrollra a határok helyes meghúzása érdekében feltétlenül szükség van.” (MARTIN Gy. 1996. 22.)

3. ábra: Táncos adatközlők életkorának megoszlása nemek szerint.

„[...] [A] magyar táncfolkloristák nem fordítottak kellő figyelmet a kultúra folyamatos változására. A magyar eredetűnek tekintett anyagokra való összpontosítás megerősítette azoknak az úgynevezett archaikus jelenségeknek magas értékét, amelyek a 19. század közepi polgári átalakulás előtt keletkeztek. Eszerint, egyezve a klasszikus néprajzi perspektívával, a parasztok táncait két, alig változtatható történeti kategóriába igyekeztek besorolni („rég stílus és új stílus”), olyan adatokra támaszkodva, amelyek e preconcepciókon alapultak.”⁶⁷

A falusi tánc kultúrában bekövetkező változásokat így tehát szinte teljesen figyelmen kívül hagyva, nem vették fel azokat a táncokat, amelyek az 1960-as években még újnak számítottak, sem a recens táncéletre vonatkozó adatokat, vagy csak igen kis mértékben. Így annak a lehetőségét is kihagyták, hogy az idősebb adatközlőktől nyert képet összevegyék az aktuális helyzettel. Ebből kifolyólag azonban – a túlságosan a múltra helyeződött fókusz miatt – meglehetősen torz képet alakítottak ki a Kárpát-medence tánc kultúrájáról és annak 20. századi állapotáról.⁶⁸

⁶⁷ VARGA S. 2020b. 88.

„[...] Hungarian dance folkloristics did not pay enough attention to continuous changes in culture. Its focus on material considered to be of Hungarian origin reaffirmed the high aesthetic value placed on so-called archaic phenomena that emerged in the era before the bourgeois transformation of the mid-nineteenth century. Accordingly, and in compliance with the classical ethnographic perspective, it strove to classify peasants’ dances into two fairly inflexible historical categories („old style and new style”), relying on data selected on the basis of these preconceptions.” (Saját fordítás.)

⁶⁸ Ezt a szelektáló attitűdöt azonban érdemes némi megértéssel is kezelni. Ma szinte korlátlan mennyiségű filmfelvételt tud bárki készíteni egy olyan eszközzel, ami egy nadrágzsebben is elfér – ám a 20. század második felében nagy és nehéz felszerelést kellett a terepre mozdítani, amihez korlátozottan hozzáférhető nyersanyag volt szükséges. Adott mennyiségű filmszalagra kellett (volna) tehát komplett tánc kultúrákat felvenni, ami belátható, hogy kivitelezhetetlen volt.

A gyűjtéseket kísérő, gyérnek tekinthető adatolás – nem beszélve a sokszor elmaradó vagy felületes, esetleg rögzítetlen szóbeli információszerzésről – szintén nagy hiányossága a múlt századi, így az 1969-es gyűjtésnek is. A dokumentációk elkészítésekor minimális figyelmet fordítottak a lokális terminológiák akkurátus használatára, de a táncosok és zenészek adatainak pontos felvétele is a minimumra korlátozódott, már ha egyáltalán rögzítették őket. A néven és születési éven vagy életkoron túl (amelyek időnként szintén pontatlanul, elnagyolva lettek felírva) ritkán tüntették fel a jegyzőkönyvekben az adatközlők születési helyét, az etnikumát, a foglalkozását vagy az egymással táncolók közötti relációkat (például vérrokonsgot vagy házastársi viszonyt). Alapvetően hiányoznak a gyűjtési körülményekre tett megjegyzések és utalások, befolyásoló tényezők, a személyes élmények és benyomások, gondolatok leírása, vagy egy terepnapló, amely segítségével fel lehetne tární a gyűjtőút mozgatórugóit, egyes döntések hátterét. Érdekes kérdés például az 1969-es gyűjtés kapcsán is, hogy a cigányokat miért mindig külön helyszínen, a magyaroktól és románoktól is elkülönítve filmezték, és miért készült róluk meglehetősen kevés felvétel. Kutatói, szervezői koncepció volt, vagy a helyi normákhoz való alkalmazkodást láthatjuk a filmekben megnyilvánulni? Sokszor a kiegészítő források, például a visszaemlékezések sem válaszolják meg ezeket a kérdéseket.⁶⁹

A Martin-féle tánc kutatás középpontjában tehát nem a táncéleten keresztül megfigyelhető társadalom vagy a tánc kultúra változásának vizsgálata állt, hanem a „tánc, mint produktum [...], kiragadva a kontextusából.”⁷⁰ Ahogyan Kürti László fogalmazott:

„[...] [A] táncfolklorisztika kimondott mozgáscentrikus módszerével a lépéseket helyezte előtérbe a közösség és a kultúra megkerülésével. Az antropológiai nézőpontnak éppen az lenne az előnye, hogy a megrögzött egyszeri és időben statikusan elhelyezett táncokkal szemben a kapcsolatokra, a folyamatokra és a változatokra helyezte a hangsúlyt.”⁷¹

⁶⁹ A magyar néptánc kutatás és a cigányság viszonyáról lásd: KÖNCZEI Cs. 2015. 829–839. Könczei Csilla ebben a tanulmányában rávilágít, hogy a magyar tánc kutatás minden törekvése ellenére ritkán vette számításba a cigányság táncalkotó szerepét: „A hatvanas-nyolcvanas évek magyar táncelméleti, táncmonográfiai és népszerűsítő munkáit olvasva szembe tűnő, hogy a romákról nagyon ritkán esik szó, annak ellenére, hogy a köznapi tudat nagyon jó táncosoknak tartja őket.” KÖNCZEI Cs. 2015. 833.

⁷⁰ GIURCHESCU A. – TORP, L. 1991. 3.

„[...] dance as a product [...] detaching dance from its context” (Saját fordítás.)

Fontos ugyanakkor megjegyezni, hogy Martin György tudósként folyamatosan bővítette látókörét, ahogyan arra Hofer Tamás is felhívja a figyelmet: „Martin György szemlélete fokozatosan szélesedett, részben a tekintetben, hogy a parasztság, a köznép mellett látókörébe került a társadalom többi rétege, csoportja is, egészen a királyi udvarig. Másfelől azáltal, hogy a magyar nyelvterület egészen túl kiterjedt a szomszédos népekre, utóbb egész Európára, sőt, még az Európán kívüli világra is. Egyre tudatosabban fogalmazta meg maga számára, hogy a tánc kultúra egy átfogó kulturális rendszernek a része.” HOFER T. 1993. 12.

⁷¹ KÜRTI L. 2016. 199.

Amikor azonban azt vizsgáljuk, hogy miért nem foglalkozott intenzívebben a hazai táncfolklorisztika a táncolás és a táncélet helyi társadalomba való beágyazottságának kérdésével, érdemes szem előtt tartanunk, hogy a kommunista/szocialista magyar állam nem kifejezetten támogatta a társadalmi változások kutatását, és a funkcionalista vizsgálatokat.⁷² Maga Martin is egy 1965-ös tanulmányában a hangsúlyt a „formai és zenei elemzés”-re helyezte, és háttérbe szorítandónak ítélte „az eltúlzott, gyakran rosszul értelmezett funkcionális vizsgálatot”.⁷³ A táncok ilyen, mozgásközpontú megközelítése politikailag is elfogadhatónak bizonyult.

A mélyfúrás jellegű vizsgálatok elmaradását az 1960-as évektől kezdődően az a kimondott elv is vezérelte, hogy a korábbi, rosszabb minőségű technológiával felvett táncokat újra rögzítsék a legkorszerűbb technikai felszerelés segítségével, valamint az addiginál több gyűjtőpontra eljutva kiszélesítsék a táncok gyűjtését.⁷⁴ Az időkényszer érzete miatt szorult háttérbe az intenzív, interjúkészítéssel is járó terepmunka-módszer: „A korábbi, sok időt igénylő – a funkcionális adatokat is részletesen rögzítő – intenzív gyűjtések időleges mellőzésével az egész népterületre kiterjedő extenzív filmes gyűjtést helyeztük előtérbe [...]”.⁷⁵ Tanulságos lenne az 1950-es évek nagy gyűjtési vállalkozásait, például a szabolcs-szatmári monografikus igényű munka körülményeit is feltárni, eredményeit összefoglalni, ezzel teret nyitva a 20. századi gyűjtési módszerek összevetésének, változásuk feltárásának.

Kutatásomban elsődleges forrásnak a gyűjtőút során készített filmfelvételeket tekintem, és a többi forrástípus segítségével igyekszem kontextusba helyezni őket. Bár célkitűzéseim között elsősorban a gyűjtés kontextualizációját emeltem ki, vizsgálódásom során tüzetesen átnéztem a gyűjtőút során készített filmfelvételeket. Elsősorban nem az előtérben látható táncos mozgás érdekelt, hanem a háttér és azok a sokszor megbúvó részletek, amelyekre eddig kevés figyelmet fordítottak a tánckutatók.

A felvételek nagy száma és terjedelmi korlátok miatt ebben a dolgozatban nem vállalkozhatok arra, hogy minden filmet és minden elemzési szempontot részletesen bemutassak, így három filmen keresztül szeretnék néhány felmerült, jellegzetes szempontot bemutatni, illetve általános, a legtöbb felvétel jellemzőjét is felvázolni.

⁷² ORTUTAY Gy. 1949. 1–24.; VARGA S. 2020b. 88.

⁷³ MARTIN Gy. 1965. 256. Kiemelés: KCs. Fontos ugyanakkor megjegyezni, hogy ezt a gondolatot későbbi munkái során meghaladta Martin, bár feltehetően az 1969-es gyűjtésre még érvényes ez a fajta szemlélet.

⁷⁴ MARTIN Gy. 1977a. 166.

⁷⁵ MARTIN Gy. 1977a. 166.

Választásom a BTK ZTI Ft. 671-es széki, a BTK ZTI Ft. 673-as ördögösfüzesi és a BTK ZTI Ft. 676-os magyarói felvételekre esett illetve e filmek kapcsán is utalok más filmszalagokra. Mindhárom film korabeli kifejezéssel élve „megrendezett” felvétel,⁷⁶ tehát a felvétel kedvéért megszervezett táncalkalmat filmeztek le. Az ördögösfüzesi és a magyarói felvétel is fekete-fehér és néma, párhuzamos hangfelvétellel kiegészítve. A széki filmek, mivel nem egy alkalommal készültek, több filmtípust is tartalmaznak. A felvételek egy része hangos felvétel, fekete-fehér és színes szalagra felvéve, másik része pedig fekete-fehér és néma. A filmek közül három lakodalom idején készült, de nem az egész násznépet, hanem a táncosokat a mulatságból kiemelve, külön vették fel.

A legtöbb táncfelvétel mesterséges szituációban, a kutatók szervezésében vagy az ő kérésükre, helyi segítők közvetítésével megszervezett táncalkalom során történt, ez számított a néptáncfilmezés bevett gyakorlatának a 20. századi gyűjtések során.⁷⁷

„A gyakorlat azt mutatja, hogy jól érzékelhető táncfilmeket csak mesterséges táncalkalmakon lehet készíteni. A táncok funkcióbeli rögzítése csupán a hangulat érzékeltetésére alkalmas, erre pedig elegendő a fotó is. Magányos táncos(pár) filmre vétele akkor indokolt, ha a körülmények nem teszik lehetővé a mesterséges táncalkalom megszervezését. Tapasztalat szerint a *megfelelő időpontban és környezetben, jó közösségben, jó tánczenével a paraszttáncosok teljesen megelégednek a táncalkalom mesterséges jellegéről. Táncuk teljesen hitelesnek tekinthető. A valódi és az ilyen táncalkalmakon eljáró táncváltozatok között nem lesz nagyobb különbség, mint két, eredeti funkcióban megvalósuló táncfolyamat között.*”⁷⁸

Pálffy Gyula 1990-ben tett megállapításának akár igazat is adhatunk: az 1969-es felvételek között szép számmal találkozhatunk olyan gesztusokkal, térhasználatokkal, amelyek arra engednek következtetni, hogy voltak olyan táncos szokások, amelyek annyira szívósan éltek a táncoló közösségekben, hogy egy mesterségesen generált helyzet sem tudta felülmúlni őket. Ugyanakkor a tánckutatók legújabb generációja ezt a gyakorlatot nem feltétlenül tekinti helyesnek.⁷⁹ Előfordult olyan eset is, amikor egy helyi táncszokást vagy térhasználatot a kutatói szemlélet és az ebből fakadó kutatói kérés szakított félbe.⁸⁰ A mesterséges szituáció tehát nem

⁷⁶ A 21. századi kutatások tükrében a 20. század során használt „funkciós” és „megrendezett” terminusok elavultnak minősülnek, helyette pl. az „organikus”, és ennek mintájára az „organizált” fogalompár használata tűnik célszerűnek. Vö.: SZÖNYI V. 2019., illetve VARGA Sándor szíves szóbeli közlése alapján.

⁷⁷ A kutatás egy későbbi szakaszában érdemes lenne összevetni az „organikus” és „organizált” táncalkalmak térhasználatát, valamint a néptáncok színpadi térhasználatának hitelességét ennek tükrében.

⁷⁸ PÁLFY Gy. 1990. 4. Kiemelés: KCs.

⁷⁹ SZÖNYI V. 2019. 43–44.

⁸⁰ Például: BTK ZTI Ft. 679.1. Marossárpatak, verbunk.

feltétlenül jelent mesterkéeltséget, de egy-egy kutatói jelzés, beavatkozás mégis azzá teheti. Ilyesfajta kutatói beavatkozásokat, irányításokat nemcsak megrendezett filmezés esetében, de organikus táncalkalmak során is meg lehet figyelni. A gyűjtők tehát nem feltétlenül törekedtek arra, hogy jelenlétük „láthatatlan maradjon”. A gyűjtések eseményeit alakító szerepüket kevéssé ismerték fel, ezért sem reflektáltak saját pozíciójukra vagy – jobb kifejezés híján – „tudományos felelősségükre”.

A kutatók szemléletéből fakadóan tehát többször találkozhatunk a gyűjtők beavatkozásaival, rendezői szerepbe kerülésével.

BTK ZTI Ft. 671. Szék (Sic)

Az Ft. 671-es leltári szám alatt nem egy, hanem négy filmezési alkalom során készített felvétel található. Ebből három 1969. március 9. és március 15. között készült, a negyedik, legszélesebb körben ismert felvételek pedig 1969. május 28-án. A márciusi felvételek között egy nem is Szék valamelyik pontján, hanem Szamosújváron, egy lakodalom alkalmával készült. Amennyiben nem ismernénk a filmleíró jegyzőkönyvet, nem is gondolnánk, hogy más településen, vagy nem mesterséges táncalkalom keretében rögzítették a felvételeket.⁸¹ A márciusi felvételek tipikusnak tekinthető felvételi pontokon készültek: magánház udvarán, valamint a község kultúrotthonának udvarán, és kifejezetten arra törekedve, hogy a táncosok tetőtől-talpig látszódjanak, frontjukkal a kamera felé fordulva táncoljanak.⁸² Ezek a felvételek azok – más esetekben is –, amelyek általában kiválóan alkalmasak a táncos mozgás vizsgálatára, tánclejegyzések készítésére. A fekete-fehér némafilmek esetében a gyűjtők erőteljesen erre is törekedtek, szemben a reprezentatívnak is minősíthető fekete-fehér hangos és a kifejezetten reprezentatív, „bemutatásra alkalmasnak” tartott színes-hangos felvételekkel. „A *tudományos néptáncfelvételek célja* nem az esztétikai hatáskeltés, a filmszerű látványosság, hanem a táncos tudományos vizsgálatára alkalmas, *teljes értékű rögzítése*. Épp ezért nem alkalmazhatók öncélúan a film szokásos hatáskeltő eszközei. A táncfolyamat teljes szemlélhetőségének és lejegyezhetőségének a rovására történő »művészkedés« itt káros. Nincs helye az olyan – a filmszerűség elvére hivatkozó – hangulat- és környezetfestő beállításoknak, a táncfolyamatot

⁸¹ Más, a későbbi kutatás számára fontos információk rögzítése azonban elmaradt, például, hogy kiknek a lakodalmán vettek részt a kutatók, illetve, hogy hogyan kerültek oda. Ennek a rögzítése nemcsak a széki felvételeknél maradt el, hanem a BTK ZTI Ft. 679-es, marossárpataki filmfelvételnél is, ami pedig kifejezetten és jól láthatóan is egy lakodalomban készült. A Marossárpatakon készült fényképek között van az ifjú párról készített páros kép (BTK ZTI Tf. 24013), csak éppen az ő adataik nem lettek felvéve.

⁸² BTK ZTI Fjk. 671. Szék

szétaprózó, feleslegesen a részletekre s mellékkörülményekre szűkítő-tágító kép-és helyszínváltásoknak, amelyeknek árán a tánc teljes értékű rögzítése csorbát szenvedhet [...].”⁸³

A májusi filmezési alkalom nagy részére egy reprezentatívnak tekinthető helyszínen, a széki templom tövében került sor. Májusban, Sztanó Pál erdélyi tartózkodása alatt fekete-fehér és színes hangos képsorok is készültek – ezek azok a széki filmek, amelyek aztán a táncházmozgalom megindulásában is nagy szerepet játszhattak, illetve a későbbiekben széles körben el is terjedtek a táncházmozgalom berkein belül.

A reprezentatívnak minősített felvételek általában sokkal inkább tudományos-ismeretterjesztő dokumentumfilmekbe illő képsorokat tartalmaznak: a tánc a falu egy kiemelten szép helyén zajlik, ahol a természeti vagy az épített környezet is esztétikus, gyakran ezeknek a látványosságoknak a pásztázásával indul a táncalkalom felvétele, a zenekar minden esetben jól látható helyen zenél stb. Az operatőr viszonylag sokszor pásztázta a táncfelvétel helyszínét, kevésbé törekedett arra, hogy (kis)totálban, rögzített pontból rögzítse a táncfolyamatokat. Általánosan megfigyelhető jelenség, hogy a kamera hol ráközelít egy-egy táncosra vagy párra, hol távolabbról veszi fel az eseményeket; időnként arcokra, máskor lábakra nagyít, de arra is akad példa, hogy akkor vesz fel közeli képeket a helyszínen nézelődőkről, amikor éppen táncolnak.⁸⁴ A reprezentatív filmek szinte minden olyan felvételi jellemzővel bírnak, amelyek egy tudományos-ismeretterjesztő tévéfilm részleteként megállnák helyüket, ám amelyek használatát Martin alapvetően elutasította.⁸⁵

A kutatói beavatkozásnak, a megrendezett táncalkalmak kettős megítélésének jó illusztrációs példája lehet a széki templomdombon rögzített, színes, mágnesszélcsíkos felvétel.⁸⁶ A gyűjtőcsapat szemmel láthatóan egy széki táncalkalmat igyekezett újrateremteni a *szabad ég alatt*. A filmszalagra rögzített képsorok akár egy széki táncházban is készülhettek volna, noha Erdélyben a fiatalság általában zárt helyen, jellemzően egy lakóház szobájában vagy csűrben táncolt.⁸⁷ Bár első látásra a felvételen látottak „hitelesnek”, „autentikusnak” tűnhetnek,⁸⁸ a vágatlan filmfelvételek, valamint a párhuzamos hangfelvétel együttes használatával hallhatóvá

⁸³ MARTIN Gy. – PESOVÁR E. 1998. 592.

⁸⁴ A legkirívóbb eset talán az Ft. 682.9a–c jelzetű, bonchidai táncfolyamaton található. Az egyik román párostánc-tétel, az ínvtita közepén a kamera annyira ráközelít a felvétel háttérül szolgáló csűr mellett kuporgó idős asszonyra, hogy a táncosok közül senki sem látszódik, így feltehetően egy esetleges lejegyzést (vagy, ha gyakorlati szempontokat veszünk, a tánc megtanulását) is problémássá tehet a tény, hogy több másodpercnyi táncfolyamat nem látszódik. Vö.: SZÉKELY A. 2019. 492.

⁸⁵ MARTIN Gy. – PESOVÁR E. 1998. 592.

⁸⁶ BTK ZTI Ft. 671. Szék. Színes, mágnesszélcsíkos, fordítós tekercs.

⁸⁷ PESOVÁR F. in MNL V. 1982. 176–177.; SÜMEGHY V. 2004. 296.

⁸⁸ A „hitelesség” és „autentikusság” fogalmának meghatározása nem e tanulmány célja.

válik, hogy a gyűjtők alakították ezt a mesterséges táncalkalmat is, nem pusztán azzal, hogy – a technika tökéletlensége miatt – a szabadba vitették ki a táncot.

3. ábra: Részlet a BTK ZTI Ft. 671. széki színes, hangos felvételéből. Pirossal kiemelve a táncosok előtt elsétáló Martin György.

A filmszalag 8 perc 23 másodperc és 8 perc 44 másodperc közötti rövid jelenet látható és a magnószalag 8 perc 23 másodperc és 8 perc 49 másodperc közötti részen tisztábban hallható, hogy Martin hogyan instruálja a zenekart: [Martin:] „Folytatódik a lassú, *Szerelem, szerelem* [beleszól egy másik hang, ugrik a hangszalag, nem érthető]... [másik hang, talán a prímás:] Sok? [Martin:] És aztán rögtön a csárdás. [Prímás?:] Kétszer megcsinálom...”⁸⁹ E közben a felvételen jól látszódik, hogy Martin, mint egy filmrendező érkezik, és a zenekar után a táncosoknak is elmagyarázza a „kívánságát”.

Ugyanakkor az mindenképpen megemlítenő, hogy a táncosok a rendelkezésükre álló, meglehetősen nagy tér ellenére is kifejezetten szűken, egymáshoz közel táncolnak. Ezen, és más színes-hangos felvételeken is látható, sok táncost megmozgató, tömegjelenteknek ható

⁸⁹ „*Szerelem, szerelem, átkozott szerelem*” Lassú csárdás. Szék. ZTI Mg. 2418 08:23–08:49.

képsorok – pl. az Ft. 690-es⁹⁰ türei film csárdásai – alapos megfigyelése jó kiinduló pontként szolgálhat akár egy proxemikai vizsgálathoz is.⁹¹

BTK ZTI Ft. 673. Ördögösfüzes (Fizeşul Gherlii)

A BTK ZTI Ft. 673. ördögösfüzesi filmet kifejezetten egy aspektusa miatt emeltem be a bemutatni kívánt filmek közé. Már utaltam arra dolgozatomban, hogy az egyes települések cigányainak táncait sokszor a magyaroktól és románoktól külön vették fel, már ha egyáltalán kamera elé kerültek. Az egyik legfeltűnőbb elkülönülést az ördögösfüzesi felvételen láthatunk.⁹² Ezen a filmszalagon nagyon egyértelműen, a filmleírójegyzőkönyv nélkül is megállapítható, hogy a gyűjtők a cigánysorra mentek ki cigányokat filmezni. Ezzel egyébként egy olyan régiesnek tekinthető szokást vettek filmre, talán nem is tudatosan, ami korábban románoknál és akár magyaroknál is előfordulhatott: „A két világháború között még előfordult, hogy nyáron a románok az utcán *csináltak táncot*, ilyenkor nem kellett *csűrbért* fizetniük, sőt a terepet sem kellett előkészíteniük. A legtöbb mezőségi magyar ezt ebben az időszakban már *szégyen dolognak* tartotta.”⁹³ Kallós Zoltán írt is visszaemlékezésében éppen erről a gyűjtési napról: „Kimentünk a cigánysorba és összegyűlt a tömeg az utcán. Jött a moci busz, nem tudott tovább menni, Megállott. A sofőr leszállt és egy nagyot táncolt az utca közepén.”⁹⁴ Ebből a néhány sorból azonban éppen azok az információk nem derülnek ki, amelyek a mai táncutatást igazán érdekelnék: benne volt-e eredetileg is az aznapi programban, hogy kimennek külön a cigánysorra? Kinek az ötlete volt, hogy oda is elmenjenek? Vajon melyik táncos a moci busz sofőrje? Ez ugyanis a filmhez tartozó jegyzőkönyvből nem derül ki!⁹⁵ A filmfelvételek ismeretében szintén kérdésekre ad okot, hogy a cigányokat (és többször a románokat, sőt, a

⁹⁰ BTK ZTI Ft. 690. Türe.

⁹¹ hogyan használják a teret a táncolók, ha nagy és hogyan, ha szűk térben táncolhatnak? Hogyan befolyásolják a táncmozdulatokat a különböző talajtextúrák, pl. a fűcsomók, a poros-kavicsos talaj, a deszka, a beton stb.? Hogyan változnak a páros viszonyok nagyobb tömegben, és hogyan alkalmazkodnak egymáshoz a táncos párok?

⁹² BTK ZTI Ft. 673.17–30. Ördögösfüzes.

⁹³ VARGA S. 2015. 89.

⁹⁴ KALLÓS Z. 1993. 51.

⁹⁵ BTK ZTI Fjk. 673. Ördögösfüzes.

magyarok páros táncait is) alacsonyabb képsebességgel vették filmre – ezzel is nyersanyagot spórolva.

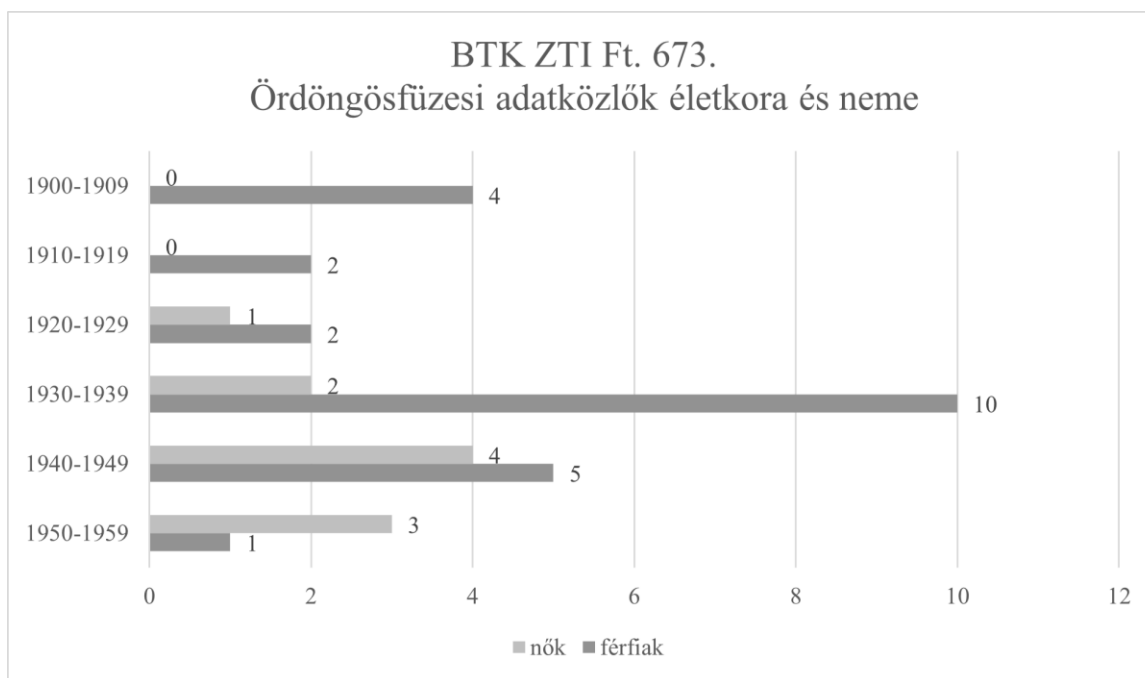
4. ábra: Magyar lassú és sűrű csárdás az ördögösfüzesi iskolaudvaron. BTK ZTI Ft. 673.6. Táncolták: Réti János–Danuka Ilona; Láposi Imre–C/Lozira Ilona. Gyűjtötte: Kallós Zoltán; Martin György.

Az ördögösfüzesi felvételek emellett kiválóan illusztrálják a 20. századi néptáncgyűjtések általános jellemzőit. A felvételek szinte kivétel nélkül alkalmasak arra, hogy tánclejegyzés segítségével strukturális-formai elemzésekhez felhasználják őket; a férfitáncokat általában egyesével táncolták fel, a párostáncokat pedig 2-3 párosával, néhány kivételt leszámítva, kistotálból, a táncos teljes testét filmezve. A felvétel a füzesi iskolaudvaron, a kollektív gazdaság területén, a kocsmaudvaron és a cigánysor utcáján zajlott, végig szabadtéren.⁹⁶ A táncosok éppen úgy vannak felöltözve, mint egy átlagos felvételen – hiszen a háttérben látszódó nézelődők is a kor divatjának megfelelő konfekcióruhákat viselik, nők részéről több esetben fejkendővel, férfiak részéről csizmával kiegészítve. Felhívnam a figyelmet a férfitáncok szinte nyomasztó túlsúlyára, amely nemcsak ezt a gyűjtést, hanem az egész 1969-es körúton készült filmeket jellemzi.⁹⁷ Az ördögösfüzesi film esetében harminckilenc snittből 33 készült különböző magyar és román férfitáncokról, és mindössze hat snitten láthatunk páros- és társastáncokat. A gyűjtés ugyanakkor azon ritka felvételek közé tartozik, ahol valamilyen

⁹⁶ BTK ZTI Fjk. 673. Ördögösfüzes

⁹⁷ Martin György tudományos érdeklődésében kiemelt szerepe volt az erdélyi férfitáncok vizsgálatának. Vö.: VARGA S. 2020a. 587–597.

társastáncot is rögzítettek, ha csak egy perces időtartammal is.⁹⁸ A férfitáncok dominanciája meglátszik az adatközlők nemének eloszlásában is: huszonnégy férfitáncosra mindössze tíz női táncos jut. Jellegzetesnek mondható az életkorok megoszlása is: bár a gyűjtők törekedtek a lehető legidősebb generáció megtáncoltatására, jelentős arányban felvették az akkor harmincas, kora negyvenes éveikben járó, vagy akár – kisebb arányban – fiatalabb táncosokat is.

5. ábra: Ördögösfüzesi adatközlők életkora és neme.

BTK ZTI Ft. 676. Magyaró (Aluniș)

Magyarói táncokról 1969-ben két felvétel is készült: a BTK ZTI Ft. 676-os és az Ft. 684-es film. Mindkettőn táncolnak magyaróiak és fickóiak is. Elemzésemben a tipikusabb, Ft. 676-os leltári számú felvétellel szeretnék hosszabban foglalkozni.

Az Ft. 676-os magyarói filmet két elemzési szempont miatt emelném ki: a helyi viselet és a gyűjtés konstruáltságának összekapcsolása, valamint a párhuzamos forráshasználat fontossága miatt.

Meglehetősen sok archív néptáncfelvétel megtekintése után tűnt fel számomra is, hogy sokszor a felvétel középpontjában szereplő táncosok és a háttérben meghúzódó nézelődők között nemcsak az eseményben való aktív vagy passzív részvétel, hanem a viseletük is nagy különbség. A táncolók gyakran „népviseletben”, tehát a lokális sajátosságokat viselő öltözetben álltak a kamera elé, míg a nézelődők – „mellékszereplőkként” – hétköznapi, sok esetben már

⁹⁸ BTK ZTI Ft. 673.16. Háromlépés („Șapte paș”) és sűrű csárdás. Ördögösfüzes. A felvétel a háromlépéssel kezdődik, majd vált át a sűrű csárdásra, megállás nélkül.

konfekcióruhában mentek el a (feltehetően) látványosságzámba menő táncfilmezéseket megnézni.⁹⁹ „Több felvételen a háttérben megjelenő nézők öltözete nemcsak az évszakra, a helyi öltözködési szokásokra utal, hanem kiemeli a táncos öltözetének az átlagostól eltérő vagy ahhoz illeszkedő jegyeit, könnyebben megállapítható, hogy a táncos másképpen öltözött-e a felvételhez, mint a nézelődő falubeliek.”¹⁰⁰ A kivetkőzésnek nevezett folyamat Magyarországon az 1960-as években vett nagyobb lendületet,¹⁰¹ és feltételezhetően Erdély egyes területein is a II. világháborút követően indult meg nagyobb erővel a hagyományosnak tekintett viselet lecserélése a bolti ruházatra. A táncolók és nézelődők öltözetének nagy eltéréseivel több látványos példájával is találkoztam az 1969-es gyűjtőúton készített táncfilmeket vizsgálva, például a BTK ZTI Ft. 680-as pacalkai filmen. A kérdést azért a magyarói film kapcsán szeretném tárgyalni, mert ezen a filmen mind a magyarok, mind pedig a románok részéről a táncolók valamiért fontosnak tartották, hogy viseletbe öltözve vegyenek részt a felvételen. Kinek az ötlete vagy kérése volt, hogy a táncosok ilyen formán felöltözzenek a filmezésre? Több lehetséges magyarázat is felvetődhet: 1.) a kutatók a helyi segítő (Magyaró esetében Petru Buta tanító),¹⁰² közbenjárásával előre kérték, hogy aki teheti, az a helyi viseletben vegyen részt a filmezésen; 2.) a helyi segítő a kutatók kérése nélkül kérte a megszólítottakat, hogy így öltözzenek fel; 3.) ha működött helyi tánccsoport, az ő saját ötletük volt (mintegy megtisztelve az alkalmat, hogy filmre veszik őket?); 4.) egyéni kezdeményesre vettek fel viseletet. Kutatásom jelenlegi szakaszában ezek csak hipotézisek lehetnek, mivel egykorú kutatói feljegyzés nem született a kérdésben.

6. ábra: BTK ZTI Ft. 676. Magyaró. Magyar (1. és 2.) és román (3.) táncosok a filmfelvételről.

⁹⁹ Emellett természetesen olyan példákkal is találkoztam, ahol a passzív nézelődők is viseletbe öltözve vettek részt az eseményen, amiből azt a következtetést lehet levonni, hogy az adott településen vagy akár vidéken még az átlagos mindennapokban is használatban volt a helyi öltözet. Például a BTK ZTI Ft. 690-es türei filmezésen szinte csak a román táncosok viseltek konfekció vagy konfekciójellegű ruházatot. (BTK ZTI Ft. 690.)

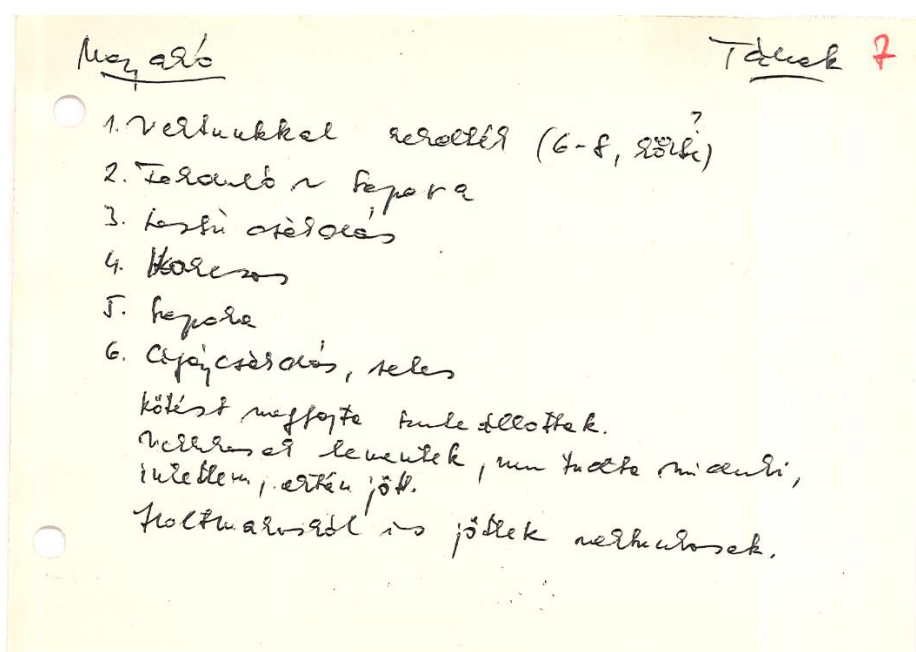
¹⁰⁰ FÜLÖP H. 2013. 24–25.

¹⁰¹ VALUCH T. 2007. 65., FÜLÖP H. 2013. 23.

¹⁰² BTK ZTI Fjk. 676. Magyaró.

A magyarói filmfelvétel esetében érdemes a párhuzamos forráshasználat fontosságát kiemelni. A filmszalag egyik utolsó snittjén egy pár teljesen külön, egyedül táncol – míg a többi snitten jellemzően 2-3, vagy több pár is táncolt, és táncképük is némileg különbözik a többiekétől. A felvételtől készült filmleíró jegyzőkönyv segítségével állapítható csak meg, hogy Szabó János „Kurázi” és párja, Szabó Mária nem magyarói lakosok, hanem a közeli, néhány kilométerrel arrébb fekvő Fickópatakaról (1969-ben: Fickófalu) érkeztek.¹⁰³

A filmfelvételek mellett azért fontos a kapcsolódó írásos dokumentumok ismerete, mert néha ebből derülhet ki, hogy a gyűjtők, jelen esetben Martin György a kamerán kívül instruálta az eseményt: „Verbunkosok lementek, nem tudta mindenki, intettem, aztán jött.”¹⁰⁴

7. ábra: Részlet Martin György egyik 1969-es gyűjtőfüzetéből. BTK ZTI MGy KH 091. „Felső-Marosvidék, Görgényvölgy” 7.

A magyarói film némileg a strukturális-formai elemzésre alkalmas, és a reprezentatív jellegű felvétel határán mozog. Nem készültek tájfelvételek, elmaradt a helyszín vagy a nézelődők pásztázása, csak a mozgásanyag rögzítésére törekedtek – nincsen felvétel sem táncra kérésről, sem a tánc befejezéséről, vagy az egyes táncrendi tételek közötti váltásokról. A fekete-fehér, néma felvételek kivétel nélkül egész alakos képet rögzítettek a táncosokról. Izgalmas, és további kutatásra ösztönző az a néhány snitt, ahol a magyar és a román táncosok egyszerre, egymással táncolnak: érdemes lenne alaposan megvizsgálni, hogy milyen szokások kísérték a magyarok és a románok közös táncolását, mennyire volt bevett szokás egymást felkérni, illetve,

¹⁰³ BTK ZTI Fjk. 676. Magyaró.

¹⁰⁴ BTK ZTI MGy KH. 091. Gyűjtőfüzetek – Erdély 1969. „Felső-Marosvidék, Görgényvölgy” 7.

hogyan tudott hatékonyan együtt táncolni egy magyar és egy román egy párban – mennyire ismerték egymás mozgáskultúráját, egymás táncait, táncos szokásait?

Ebből a néhány példából is látható, hogy a 20. századi néptáncgyűjtések még bőven tartogatnak meglepetéseket, sokféle kiindulási pontból vizsgálhatók még, és megannyi megválaszolandó kérdést rejtenek magukban a múlt századok Kárpát-medencei tánc kultúrájáról.

Összefoglalás

Kutatásom egyik hosszútávú célja, hogy rávilágítsak a tudománytörténet, szűkebben a hazai néptánc kutatás- és néptáncgyűjtéstörténet feltárásának fontosságára. Tudomány- és kutatástörténeti kontextus nélkül ugyanis úgy gondolom, hogy más témára fókuszáló kutatás az igazi jelentőségét nem tudja megmutatni. Az archív néptáncfilmek tudományos és művészeti felhasználáshoz, a megfelelő kritikai attitűd kialakításához elengedhetetlenül fontos azoknak a körülményeknek az ismerete, amelyek egy-egy kutatás kontextusát adják. Az elődök által felhalmozott tudást és folklorisztikai adatot nem kell teljes egészében elvetni, de nem is szabad mindenféle ellenvélemény nélkül használni. Az általuk gyűjtött adatok a maguk nemében valóban értékesek, kontextusba helyezésük pedig segíthet őket új megvilágításba helyezni.

Céljaim közé tartozik, hogy egy olyan gyűjtőutat bemutassak és a lehető legalaposabban körbejárjak, amelynek gyűjtött anyaga a hazai néptánc(-és népzene) kutatásban fontos szerepet játszik, mivel maga a gyűjtés, annak szervezése és kontextusa ugyanakkor mindezekig kevés figyelmet kapott.

Kutatásom fő eredményei közé tartozik Martin György kéziratok hagyatékának alaposabb áttekintése, és a vonatkozó gyűjtéshez kapcsolódó dokumentumok felderítése. A hagyatékban megbúvó iratok rengeteg felmerülő kérdésre választ adtak, és nagyban hozzájárultak a gyűjtés kontextusának megismeréséhez. A néptáncfilmekkel együtt egy komplex gyűjtési anyagot adnak ki a gyűjtőpontokhoz köthető helyszíni jegyzetek, a film- és hangfelvételekhez tartozó jegyzőkönyvek és a hivatalos iratok, levelezések.

Vizsgálatom során tüzetesebben átnéztem a gyűjtőút során készített összes filmfelvételt, kifejezetten a kutatók jelenlétét és beavatkozásait keresve, összevetve a hangfelvételekkel és a filmleíró jegyzőkönyvekkel. E mellett számtalan, nem szorosan a mozgásanyaghoz, de a népi tánc kultúrához tartozó gesztusokat és interakciókat.

Sok olyan kérdés felmerült és sok olyan felvétel nem került bele ebbe a dolgozatba, amelyről úgy gondolom, hogy tanulmányozása, alaposabb körüljárása megérdemelné a

belefejtett munkát. Tanulmányomban nem tudtam bemutatni az 1969-es gyűjtés teljes gyűjtési anyagát, és mindazokat a kérdéseket, a kutatási ötleteket és lehetőségeket, amelyek az anyag feldolgozása közben felmerültek, csupán egy kis részén keresztül igyekeztem az egészet bemutatni.

Remélem, hogy az archív néptáncfilmek kutatására hatással lesz munkám, és egyre nagyobb figyelmet fognak kapni a nem strukturális-formai vizsgálatokban is.

Irodalomjegyzék

CSORDAS, Thomas J.

2021 Embodiment mmint antropológiai paradigma.

Replika 121–122. 113–146.

DIÓSZEGI László – R. SÜLE Andrea (szerk.)

1990 *Hetven év: a romániai magyarság története 1919–1989*. A Magyarságkutatás Könyvtára 5. Magyarságkutató Intézet. Budapest.

DÓKA Krisztina

2014 19. századi társastáncok a magyar paraszti tánc kultúrában.

Tánc tudományi Közlemények VI. 2. sz. 49–66.

FELFÖLDI László

2001 About Folkdance Research in Hungary. In: HOPPÁL Mihály – CSONKA-TAKÁCS Eszter (szerk.): *Ethnology in Hungary. Institutional background*. 77–83. European Folklore Institute. Budapest.

FÖLDES György

2007 *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés 1956–1989*. Napvilág Kiadó. Budapest.

FÜGEDI János – QUIGLEY, Colin – SZÖNYI Vivien – VARGA Sándor (szerk.)

2020 *Foundations of Hungarian Ethnochoreology. Selected papers of György Martin*. Research Centre for the Humanities Institute for Musicology. Budapest.

FÜGEDI János – VAVRINECZ András (szerk.)

2013 *Régi magyar táncstílus – Az ugrós. Antológia*. L'Harmattan – MTA BTK Zenetudományi Intézet. Budapest.

FÜLÖP Hajnalka

2013 A táncosok viselete. In: FÜGEDI János – VAVRINECZ András (szerk.): *Régi magyar táncstílus – Az ugrós. Antológia*. 21–27. L'Harmattan – MTA BTK Zenetudományi Intézet. Budapest.

GIURCHESCU, Anca

2014 Metszéspontok és összefonódások. Emlékeim Martin Györgyről. In: KÖNCZEI Csongor (szerk.): *Az erdélyi táncművészet és tánc tudomány az ezredfordulón II*. 11–29. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet. Kolozsvár.

GIURCHESCU, Anca – TORP, Lisbet

1991 Theory and Methods in Dance Research. A European Approach to the Holistic Study of Dance.

Yearbook for Traditional Music Vol. 23. 1–10.

HOFER Tamás

1993 A magyar népi kultúra történeti rétegei és európai helyzete Martin György táncutatóinak fényében. In: FELFÖLDI László (szerk.): *Martin György emlékezete. Visszaemlékezések és tanulmányok születésének hatvanadik évfordulójára*. 11–22. MTA Zenetudományi Intézet – Magyar Művelődési Intézet. Budapest.

HUNYA Gábor – RÉTI Tamás – TÓTH László – SÜLE Andrea (szerk.)

1990 *Románia 1944–1990. Gazdaság- és politikatörténet*. East-European Non-Fiction. Atlantis Kiadó. Budapest.

KALLÓS Zoltán

1993 Visszaemlékezés az első közös erdélyi gyűjtőutakra. In: FELFÖLDI László (szerk.): *Martin György emlékezete. Visszaemlékezések és tanulmányok születésének hatvanadik évfordulójára*. 49–56. MTA Zenetudományi Intézet – Magyar Művelődési Intézet. Budapest.

KARÁCSONY Zoltán

2009 Az erdélyi táncfolklorisztikai filmek keletkezéstörténete és kritikai áttekintése a kezdetektől 1963-ig.

Művelődés LXII. 11. sz. 22–30.

KAVECSÁNSZKI Máté

2015 A társastáncok kutatása a magyar táncfolklorisztika történetében.

Ethnographia CXXVI. 2. sz. 190–210.

2020 A hagyományos táncműveltség antropológiája. Részlet kitekintéssel a *Tánc és közösség* című kötetből.

Kultúra és Közösség XII. 4. sz. 79–87.

KÖNCZEI Csilla

2015 A '60-as–'80-as évek magyar néptáncutatóinak képe a cigány kultúráról. Beszédmódok és osztályozási rendszerek. In: JAKAB T. Zsolt – KINDA István (szerk.): *Aranykapu. Tanulmányok Pozsony Ferenc tiszteletére*. 829–839. Kriza János Néprajzi Társaság – Szabadtéri Néprajzi Múzeum – Székely Nemzeti Múzeum. Kolozsvár.

2020 Létezett-e valaha strukturalizmus a táncutatókban? Nyelvészeti modellek, nyelvi analógiák és a szerkezet fogalma Martin György táncelemzésében.

Ethnographia CXXXI. 2. sz. 254–269.

KÖNCZEI Csongor

2011 *A kalotaszegi cigányzenészek társadalmi és kulturális hálózata*ról. BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék – Kriza János Néprajzi Társaság. Kolozsvár.

KÜRTI László

2016 A Kiskunság táncai. Antropológiai reflexiók egy régió tánc kultúrájáról. In: WICKER Erika (szerk.): *Cumania. A Kecskeméti Katona József Múzeum Évkönyve* XXVII. 177–218. Kecskeméti Katona József Múzeum. Kecskemét.

MARTIN György

1964 A néptánc kutatás helyzete Romániában.

Táncművészeti Értesítő I. 93–97.

1965 Beszámoló a Népművészeti- és Népművelési Intézetben végzett tánckutató munka eredményeiről.

Ethnographia LXXVI. 2. sz. 251–259.

1966 Az etiópiai táncok sajátosságai és főbb típusai.

Ethnographia LXXVII. 3. sz. 423–450.

1970 *Magyar tánc típusok és táncdialektusok*. Népművelési Propaganda Iroda. Budapest.

1977a A magyar néptánc kutatás egy évtizede.

Ethnographia LXXXVIII. 1. sz. 165–183.

1977b Az új magyar táncstílus jegyei és kialakulása.

Ethnographia LXXXVIII. 1. sz. 31–48.

1977c Egy improvizatív férfitánc struktúrája.

Tánc tudományi Tanulmányok IX. 1976–1977. 264–300.

1990 A magyar néptánc kutatása. In: HOPPÁL Mihály (szerk.): *Magyar néprajz VI. Népzene, néptánc, népi játék*. 1. kiadás. 9–17. Akadémiai Kiadó. Budapest

1995 A mezősegi férfitáncok régi és újabb típusai. In: MARTIN György (szerk.): *Magyar néptánc hagyományok*. 188–229. 2., átdolgozott kiadás. Planétás Kiadó. Budapest.

1996 *Magyar tánc típusok és táncdialektusok*. 2., átdolgozott kiadás. Planétás Kiadó. Budapest.

MARTIN György – PESOVÁR Ernő

1958 A Szabolcs-Szatmár megye monografikus tánckutató munka eredményei és módszertani tapasztalatai.

Ethnographia LXIX. 3. sz. 424–436.

1960 A magyar néptánc szerkezeti elemzése (módszertani vázlat).

Tánc tudományi Tanulmányok II. 211–248.

1998 Tánc. In: VOIGT Vilmos (szerk.): *A magyar folklór*. 540–602. Osiris Kiadó. Budapest.

MÉSZÁROS Csaba – VARGYAS Gábor

2016 Gyűjtés és terepmunka a néprajztudományban. In: ISPÁN Ágota Lídia – MAGYAR Zoltán (szerk.): *Ethno-Lore* XXXIII. 9–17. MTA Bölcsészettudományi Központ, Néprajztudományi Intézet. Budapest.

NOVÁK Csaba Zoltán

2012 „Barátsággra ítélve.” Kádár János és Nicolae Ceaușescu. In.: FÖLDES György – MITROVITS Miklós (szerk.): *Kádár János és a 20. századi magyar történelem. Tanulmányok*. 147–167. Politikatörténeti füzetek 33. 1., magyar nyelvű kiadás. Napvilág Kiadó. Budapest.

2016 A Ceaușescu-korszak magyarságpolitikája 1965–1989.

Pro Minoritate. Tavasz. 39–60.

ORTUTAY Gyula

1949 A magyar néprajztudomány elvi kérdései.

Ethnographia LX. 1–4. sz. 1–24.

PÁLFY Gyula

1990 Útmutató néptáncok gyűjtéséhez.
Honismeret (Mellékletek) 2–3. sz.

1993 Martin György kéziratosa hagyatékáról. In: FELFÖLDI László (szerk.): *Martin György emlékezete. Visszaemlékezések és tanulmányok születésének hatvanadik évfordulójára.* 133–135. MTA Zenetudományi Intézet – Magyar Művelődési Intézet. Budapest.

PESOVÁR Ferenc

1982 Tánchely. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon V.* (MNL) 176–177. Akadémiai Kiadó. Budapest

1983 Tánc kutatás és néptánc. In: KAPOSI Edit – PESOVÁR Ernő (szerk.): *Magyar táncművészet.* 27–52. Corvina. Budapest.

POZSONY Ferenc

2009 *Erdély népei. Szászok, örmények, székely szombatosok, cigányok.* Kriza János Néprajzi Társaság. Kolozsvár.

RATKÓ Lujza

1996 „*Nem úgy van most, mint vót régen*” A tánc mint tradíció a nyírségi paraszti kultúrában. Sóstói Múzeumfalú Baráti Köre. Nyíregyháza–Sóstófürdő.

SÜMEGHY Vera

2004 Széki táncok. In: KARÁCSONY Zoltán (szerk.): *Magyar táncfolklorisztikai szöveggyűjtemény I.* 296–302. Gondolat Kiadó – Európai Folklór Intézet. Budapest.

SZÁSZ Zoltán

1993 *A románok története.* Bereményi Könyvkiadó. Budapest.

SZÉKELY Anna

2019 A visszacsatoló interjú módszere a tánc kutatásban.
Ethnographia CXXX. 3. sz. 486–497.

szerző nélkül

1997. aug. 1. Búcsúunk. Sztanó Pál.
Muzsika XL. 8. sz. 49.

SZŐNYI Vivien

2019 A funkcionális szemléletű tánc kutatás elméleti és módszertani alapjai.
Tánc tudományi Közlemények XI. 1. sz. 38–47.

VALUCH Tibor

2007 *Hétköznapi élet Kádár János korában.* 2. kiadás. Corvina. Budapest.

VARGA Sándor

2007 Táncosok és zenészek közötti kapcsolat a Mezőségen. In: BARNA Gábor – CSONKA-TAKÁCS Eszter – VARGA Sándor: *Tánc hagyomány: átadás és átvétel./Dance: tradition and transmission. Tanulmányok Felföldi László tiszteletére.* 83–99. Szegedi Tudományegyetem Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék. Szeged.

- 2011 A tánctanulás és annak társadalmi háttere egy mezősegi faluban. In: VARGYAS Gábor (szerk.): *Párbeszéd a hagyománnyal. A néprajzi kutatás múltja és jelene.* 201–213. L'Harmattan – PTE Néprajz-Kulturális Antropológia Tanszék. Budapest.
- 2013 *Néptáncgyűjtemények adatolása és értelmezése. Visai (mezősegi) példák alapján.* Folkrádió. Folkszemle. <https://folkradio.hu/folkszemle/cikk/41/neptancgyujtesek-adatolasa-es-ertelmezese> (Legutolsó megtekintés: 2023. 01. 05.)
- 2014a A tánc házas turizmus hatása egy erdélyi falu társadalmi kapcsolataira és hagyományaihoz való viszonyára. In: KÖNCZEI Csongor (szerk.): *Az erdélyi táncművészet és táncstudomány az ezredfordulón II.* 105–128. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet. Kolozsvár.
- 2014b Review: János FÜGEDI – András VAVRINECZ (eds): Régi magyar táncstílus – Az ugrós. Antológia. [Old Hungarian Dance Style The ugrós: Anthology]. Budapest, L'Harmattan Kiadó MTA BTK Zenetudományi Intézet, 2013.]. *Acta Ethnographica Hungarica* LIX. 2. sz. 489–491.
- 2015 Térhasználat a mezősegi táncos házban. In: BEREZKI Ibolya – CSERI Miklós – SÁRI Zsolt (szerk.): *Ház és ember. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Évkönyve XXVII.* 87–100. Szabadtéri Néprajzi Múzeum. Szentendre.
- 2020a Reassessing Conclusions in György Martin's Case Studies. In: FÜGEDI János – QUIGLEY, Colin – SZÖNYI Vivien – VARGA Sándor (szerk.): *Foundations of Hungarian Ethnochoreology. Selected papers of György Martin.* 587–597. Research Centre for the Humanities Institute for Musicology. Budapest.
- 2020b The Scientific Legacy of György Martin. In: FÜGEDI János – QUIGLEY, Colin – SZÖNYI Vivien – VARGA Sándor (szerk.): *Foundations of Hungarian Ethnochoreology. Selected papers of György Martin.* 86–97. Research Centre for the Humanities Institute for Musicology. Budapest.
- VINCZE Gábor
- 1998 Nemzeti kisebbségtől a „magyar nemzetiségű románok”-ig. Negyvenöt év romániai magyarságpolitikájának vázlata. *Limes* I. 4. sz. 43–81.

Archívumi források

Rövidítések

(ELKH) BTK ZTI = Bölcsészettudományi Központ, Zenetudományi Intézet

BTK ZTI Fjk. = Zenetudományi Intézet Filmleíró jegyzőkönyve

BTK ZTI Ft. = Zenetudományi Intézet Filmtára

BTK ZTI Mg. = Zenetudományi Intézet, magnószalag

BTK ZTI Tf. = Zenetudományi Intézet Táncfotótára

MGy KH = Martin György Kéziratok Hagyatéka

MNL = Magyar Néprajzi Lexikon

Táncfilmek, filmleíró jegyzőkönyvek, táncfotók, magnetofonfelvételek

BTK ZTI Fjk. 673. Ördögösfüzes (Fizeşul Gherlii). 4 oldal. Gép- és kézirat.

- BTK ZTI Fjk. 676. Magyaró (Aluniș). 4 oldal. Gép-és kézirat.
- BTK ZTI Fjk. 680. Pacalka (Pețelca). 4 oldal. Gép-és kézirat.
- BTK ZTI Ft. 671. Szék (Sic). Színes, mágnesszélcsíkos, fordítós tekercs. Gyűjtötte: Juhos István, Kallós Zoltán; Martin György; Sztanó Pál; Emil Petruțiu.
- BTK ZTI Ft. 673.16. Háromlépés („șapte paș”) és sűrű csárdás. Ördögösfüzes (Fizeșul Gherlii). Gyűjtötte: Kallós Zoltán; Martin György. <https://www.youtube.com/watch?v=WgbttUXUWU8> (Legutolsó megtekintés: 2023. 01. 03.)
- BTK ZTI Ft. 673.17–30. [Cigánytáncok] Ördögösfüzes (Fizeșul Gherlii). Gyűjtötte: Kallós Zoltán; Martin György. <https://neptanctudastar.abtk.hu/hu/dances?ItemId=%22ft.673%22> (Legutolsó megtekintés: 2023. 01. 03.)
- BTK ZTI Ft. 679.1. Verbunk. Marossárpatak (Glodeni). Adatközlők: Bocok Sándor, Csoma Endre, Fekete Gyula, Köblös Mihály, id. Kozma János, Kristóf János, Székely János, Vecserdi András, Vecserdi Sándor. Gyűjtötte: Lőrincz Lajos; Martin György. <https://www.youtube.com/watch?v=Oz1Nf2Htj94> 02:24–02:42; legutolsó megtekintés: 2023. 01. 04.)
- BTK ZTI Ft. 682.9a–c. Román párostáncok: țiganeasca, invîrtita, țiganește iute; Bonchida (Bonțida) 00:04:49–00:05:02 Gyűjtötte: Adrian Vicol; Emil Petruțiu; Kallós Zoltán; Martin György; Sztanó Pál. https://www.youtube.com/watch?v=GBai7-y_gJc&t=20s (Legutolsó megtekintés: 2022. 05. 05.)
- BTK ZTI Ft. 690. Türe (Turea). Fekete-fehér, mágnesszélcsíkos tekercs; színes, mágnesszélcsíkos tekercs. Gyűjtötte: Emil Petruțiu; Kallós Zoltán; Adrian Vicol; Sztanó Pál; Martin György; Patócs Mihály.
- BTK ZTI Mg. 2031. Lassú csárdás. Türe (Turea). Adatközlők: Antal Ferenc 'Árus', Cilika János, Nónika Miklós 'Hitler'. Gyűjtötte: Adrian Vicol; Kallós Zoltán; Martin György; Emil Petruțiu; Sztanó Pál. <https://zti.hungaricana.hu/hu/60255/> (Legutolsó megtekintés: 2023. 01. 04.)
- BTK ZTI Mg. 2418. „Szerelem, szerelem, átkozott szerelem” Lassú csárdás. Szék (Sic). Adatközlők: Ádám István 'Icsán', Szabó Varga György. Gyűjtötte: Kallós Zoltán; Martin György; Sztanó Pál. <https://zti.hungaricana.hu/hu/59521/> (Legutolsó megtekintés: 2023. 01. 04.)
- BTK ZTI Tf. 24.013. Marossárpatak (Glodeni) Lakodalom, menyasszony, vőlegény. Gyűjtötte: Martin György.

Kézíratos dokumentumok

BTK ZTI MGY KH. 014:

2.1.7 „Az 1969-es romániai út levelezéskomplexuma”:

„Javaslat a román-magyar táncfolklorisztikai együttműködésre...” 1. oldal. Gépirat.

Sztanó Pál levele Martin György részére. 1969. jan. 26.; 1969. márc. 1–1 oldal. Kézirat.

Vázlatos terv Sztanó Pál részére – „Program cu Pal Sztanó” 1 oldal. Kézirat.

Zalai Györgyné válaszlevele Martin György panaszára 1. oldal. Kézirat.

BTK ZTI MGy KH. 045 (Külföldi utak dossziéi. Jelentések az 1963-as és 1969-es gyűjtőutakról):

„Jelentés – Románia 1969/I.” 4 oldal; gépirat.

BTK ZTI MGy KH. 091-es doboz (Gyűjtőfüzetek. „Erdély 1969”):

Felső-Marosvidék, Görgényvölgy. 30 oldal. Kézirat.